

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AZADƏLİYEVƏ ŞAMAMA CEYHUN qızı

**MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ MODAL FEİLLƏR VƏ ONLARIN
EKVİVALENTLƏRİNİN LEKSİK-QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

HSM -060201 Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

Fil.f.d. b/m Aynur Fazil qızı Məmmədzadə

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. MODAL FEİLLƏR İNGİLİS DİLİNİN LEKSİK-QRAMMATİK	
VASİTƏLƏRİNİN XÜSUSİ NÖVÜ KİMİ.....	9
1.1. İngilis dilində modal feillərin təsnifatı və onların funksiyaları.....	9
1.2. İngilis dilində modal feillərin polisemantikliyi.....	18
1.3. İngilis dilində modal feillərin linqvokulturoloji özəllikləri.....	29
II FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏ MODAL FEİLLƏRİN VƏ ONLARIN	
EKVİVALENTLƏRİNİN LİNGVİSTİK TƏHLİLİ VƏ İŞLƏNMƏ	
XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	
2.1. İngilis dilində modal feillərin ekvivalentlərinin təsnifatı və onların kontekst daxilində tədqiqi	40
2.2. İngilis dilində modal feillərin və onların ekvivalentlərinin leksik xüsusiyyətləri.....	49
2.3. İngilis dilində modal feillərin və onların ekvivalentlərinin qrammatik xüsusiyyətləri.....	54
NƏTİCƏ	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	69

GİRİŞ

Modallığın tədqiqi elmə Aristotel tərəfindən gətirilmiş, daha sonra isə İmmanuel Kantın əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bu anlayış dilçiliyə insan şüuru və dilin əlaqəsindən doğan bağlılıq vasitəsi ilə gəlmiş, və uzun illərdir bir çox görkəmli alimin tədqiqatlarında özünə yer tapmışdır. İngilis dilində modal feillər vasitəsi ilə daha çox istifadə olunan modallıq, istər yazılı, istərsə də şifahi dildə əvəzsiz rol oynayır. Dilçilər arasında ən çox müzakirə olunan və araşdırılan əsas məsələlər modal feillər və onların ekvivalentlərinin müxtəlif xarakteristik cəhətləri, onların müasir dilə uyğun olaraq verilmiş təsnifatı və müxtəlif kontekstlərdə necə istifadə olunması ilə bağlıdır.

Mövzunun aktuallığı. Müdafiəyə təqdim edilən bu mövzu birbaşa olaraq müasir ingilis dilində modal feillər və onların ekvivalentlərinin müxtəlif xüsusiyyətlərinin tədqiqinə aiddir. Modal feillər, modallığın əsas ifadə vasitəsi kimi uzun illərdir müxtəlif dilçilər tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Yerli dilçilərimizdən – Türksevər (Musayev) O., Yunusov D.N., Cahangirov F.F; Qərb dilçilərindən F.R. Palmer, Halidey M.A.K., Perkins M., Baybi, Coan; rus dilçilərindən Rayevskaya N.M., Smirnitskiy A.İ., Vinqradov V.V. kimi görkəmli şəxslər modallıq və modal feillər barədə araşdırmalar aparmış və müxtəlif elmi-tədqiqat işləri yazmışlar. Məsələ ilə bağlı çoxsaylı tədqiqatlar aparılsa da bəzi problemlər hələ də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Bu problemlərdən başlıcası əsli və modal feillərin və həmçinin modal feillərin ekvivalentlərinin bölgüsü ilə bağlıdır.

“Müasir ingilis dilində modal feillər və onların ekvivalentlərinin leksik-qrammatik xüsusiyyətləri” adlı magistr işində müasir ingilis dilində işlənən modal feillər leksik-qrammatik baxımdan araşdırılır, onların polisemantikliyi təhlil edilir və müxtəlif diskurslardan gətirilmiş nümunələrdə aydın şəkildə izah olunur. Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin semantik, sintaktik və praqmatik funksiyalarının, modallığın 3 müxtəlif çaları olan deontik, epistemik, dinamik modallıq ilə əlaqəsini araşdırmaq bu dissertasiyanın ən aktual problemlərindən biridir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat işinin obyektini müasir ingilis dilində istifadə olunan modal feillər və onların ekvivalentləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqat işinin predmeti dedikdə müasir ingilis dilində modal feillər və onların ekvivalentlərinin leksik-qrammatik xüsusiyyətlərini tədqiq etmək təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədini modal feillərin və onların ekvivalentlərinin müasir ingilis dilində istifadəsini təhlil etmək, zəngin leksik-qrammatik xüsusiyyətləri olan bu dil vahidlərinin müxtəlif kontekstlərdə işlənməsini dərinlən araşdırmaq və dilçilik tarixində mübahisəli qalmış məqamlara aydınlıq gətirmək təşkil edir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün tədqiqatın qarşısında duran əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- Mövzu ilə bağlı lazımi elmi – nəzəri ədəbiyyatla tanış olmaq;
- Müasir ingilis dilində istifadə olunan modal feillər və onların ekvivalentləri ilə bağlı verilmiş təsnifatları nəzərdən keçirmək;
- Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin müasir təsnifatını vermək;
- Müasir ingilis dilində modal feillərə dair verilmiş zəruri məlumatları araşdırmaq və sistemləşdirmək;
- Mövzu ilə bağlı bədii ədəbiyyatdan, siyasi nitqlərdən və media diskurs nümunələrindən misallar seçmək;
- Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin leksik-qrammatik xüsusiyyətlərinin araşdırılmasından ortaya çıxan əsas nəticələri sistem halına salmaq və təqdim etmək.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada modal feillərin və onların ekvivalentlərinin təsnifatı verilmiş, onların leksik-qrammatik xüsusiyyətləri, morfoloji - semantik cəhətdən işlənmə məqamları araşdırılmışdır. Bununla yanaşı, linqvokulturoloji aspektlərlə bağlı qeyd edilmiş məqamlar Azərbaycanda ingilis dili üzrə dilşünaslıq sahəsində gələcəkdə aparılacaq tədqiqatların ilk addımı hesab oluna bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti, müasir ingilis dilinə əsaslanaraq təsnifatı verilmiş modal feillərin və onların ekvivalentləri ilə bağlı

gələcəkdə çap edilə biləcək dərsliklərdə istifadə olunmaqdan ibarətdir. Xüsusilə ingilis dilini öyrənmək üçün istifadə olunan praktiki çalışma kitablarında, bu dissertasiyada qeyd edilmiş təsnifatdan, modal feillər və onların ekvivalentlərinin müxtəlif işlənmə məqamlarından istifadə etmək mümkün olacaqdır. Bundan əlavə, universitetlərdə tədris olunan, “İngilis dilinin qrammatikası”, “Sosiolinqvistika”, “Gündəlik danışmada ingilis dili”, “Dil və mədəniyyət” kimi fənlərdə istifadə olunan dərsliklərə və ya mühazirələrə bu dissertasiyadan müvafiq bölmələr əlavə oluna bilər.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Müasir ingilis dilində modal feillər polisemantik linqvistik xüsusiyyətləri olan dil vahidləridir.
2. İngilis dilində modal feillərin linqvokulturoloji özəlliklərə malik olması bu dissertasiya içini aktuallaşdıran müddəalardan biri hesab olunur.
3. Müasir ingilis dilində modal feillər və onların ekvivalentlərinin kontekst daxilində işlənməsi onların səciyyəvi xüsusiyyətlərindən asılıdır.
4. Müasir ingilis dilində modal feillər və onların ekvivalentləri aid olduqları kontekstdən asılı olaraq mənə çalarları yaradırlar.
5. Kontekst daxilində modal feillərin hansı funksiyanı daşması birbaşa olaraq natiqin və ya yazarın dünyaya baxışı, məsələyə qarşı mövqeyi, şəxsi keyfiyyətləri kimi bir sıra məsələlərdən asılıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, bu dissertasiyada modal feillərin leksik-qrammatik xüsusiyyətləri onların müxtəlif kontekstlərdə və fərqli diskurs nümunələrində işlənməsi və linqvokulturoloji özəlliklərinin araşdırılması ilə analiz edilmişdir. Bundan əlavə, ilk dəfə olaraq bu dissertasiyada modal feillərin əsas nitq hissələri ilə omonimliyi məsələsinə toxunulmuşdur. Aktual problemlərin və məsələlərin insanlara çatdırılması zamanı modal feillərin və onların ekvivalentlərinin istifadəsi nümunələrin təhlili yolu ilə araşdırılmışdır.

Tədqiqatın metodları. Bu tədqiqat işində müqayisəli və semantik təhlil, təsviri metodlar kimi, dilçiliyin müxtəlif metodlarından istifadə edilmişdir. Bununla yanaşı definision lüğətlər təhlil edilmiş, müxtəlif bədii ədəbiyyat nümunələri, siyasi,

media və reklam diskursuna xas nümunələrə istinad edilmişdir. Bədii ədəbiyyat nümunələrinə Ceyn Ostin, Oskar Uayld, Uilkie Kolins, Şarlotte Bronte kimi görkəmli müəllifləri misal çəkmək mümkündür. Siyasi diskurs nümunələrində xüsusən Amerika və Böyük Britaniya siyasətçilərinin nitqləri əsas tutulmuşdur. Media və reklam diskursundan gətirilmiş nümunələr dövrün ən aktual problemi olan “Covid-19” ilə bağlıdır.

Dissertasiya işinin abropasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universiteti Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmiş və kafedranın müxtəlif alimləri və müəllim heyəti ilə müzakirə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya giriş, 2 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olub 72 səhifəni əhatə edir.

Giriş hissəsində dissertasiya haqqında ümumi məlumatlara yer verilmişdir. Elmi tədqiqat işi haqqında verilən ümumi məlumatlardan sonra mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi və dissertasiya işinin abropasiyası və həcmi ilə bağlı lazımi məlumatlar qısa şəkildə verilmişdir.

Dissertasiyanın “Modal feillər ingilis dilinin leksik-qrammatik vasitələrinin xüsusi növü kimi” adlanan I fəslə üç yarımfəslə ayrılmışdır.

“İngilis dilində modal feillərin təsnifatı və onların funksiyaları” adlanan I yarımfəsildə modallıq və onun modal feillərlə ifadə olunması, modal feillərə yerli, qərb və rus dilçiləri tərəfindən verilmiş təriflər və təsnifatlar araşdırılmışdır. Müxtəlif dilçilərin araşdırmaları analiz edildikdən sonra belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, modal feillər əsl (can, could, may, might, must, will, would, shall, should) və yarı modal feillər (ought to, dare, need) olmaqla 2 qrupa ayrılır. Bundan başqa, bu yarımfəsildə modal feillərin müxtəlif funksiyaları barədə də məlumat verilmişdir. Əsas funksiyalar olaraq semantik və praqmatik funksiya qeyd olunmuşdur. Dissertasiya işinin bu yarımfəslində qeyd olunur ki, modal feillərin öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün malik olduğu əsas xüsusiyyətlər, modallığın 3 çaları olan dinamik, deontik və epistemik çalarların hesabına əmələ gəlir.

Dissertasiyanın “İngilis dilində modal feillərin polisemantikliyi” adlı II yarım fəslində isə modal feillərin semantik funksiyasından ortaya çıxan çoxmənalılıq tədqiq edilmiş, müxtəlif kontekstlərdən gətirilmiş nümunələrlə izah edilmişdir. Dissertasiyada qeyd edilir ki, modal feillər daşdığı mənaya görə vahid, ikili və keçmiş zaman konsepsiyalarında işlənən modallar olaraq 3 qrupa ayrılır. Bu konsepsiyalar başlıca hesab edilərək, hər bir modal feilin mənə cəhətdən araşdırılması bu yarım fəsildə öz əksini tapır.

“İngilis dilində modal feillərin linqvokulturoloji özəllikləri” adlı III yarım fəsildə modal feillərin təsnifatı və mənalarından çox, onların dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsindən doğan xüsusiyyətləri araşdırılır. Bu araşdırma üçün bədii ədəbiyyat nümunələrinə və müxtəlif diskurslardan gətirilmiş real nümunələrə üz tutulmuşdur. Modal feillərin insan həyatındakı rolu, onların istər ingilisdilli ölkələrin mədəniyyətində, istərsə də dünyanın müxtəlif yerlərində insan ünsiyyətində daşdığı əhəmiyyət bu dissertasiya işinin başlıca yeniliklərindən biri hesab olunur.

Dissertasiyanın II fəslində “İngilis dilində modal feillərin və onların ekvivalentlərinin linqvistik təhlili və işlənmə xüsusiyyətləri” adlanır və üç yarım fəsildən ibarətdir.

Dissertasiya işinin II fəslinin ilk yarım fəslində “İngilis dilində modal feillərin ekvivalentlərinin təsnifatı və onların kontekst daxilində tədqiqi” adlanır. Bu yarım fəsildə modal feillərin ekvivalentlərinin təsnifatı verilmiş və onların bədii ədəbiyyatdan verilmiş müxtəlif kontekstlərdə təhlili aparılmışdır. Modal feillərin ekvivalentləri olaraq “to be to, to be able to, to manage to, had better, to have to, to be supposed to, to be allowed/permitted to, to be obliged to, to be meant to” ifadələrinin adları çəkilir.

Tədqiqatın növbəti yarım fəslində “İngilis dilində modal feillərin və onların ekvivalentlərinin leksik xüsusiyyətləri” adlanır. Bu yarım fəsil öz yeniliyi ilə seçilir. Tədqiqat işinin bu hissəsində modal feillərin leksik mənası, quruluşu, əsas nitq hissələri ilə olan omonimliyi, modal feillər və onların ekvivalentlərinin arasındakı

nisbi sinonimlik tədqiq edilmişdir. Əlavə olaraq “must” modalının prefiks kimi istifadə olunması ilk dəfə bu tədqiqat işində öz əksini tapır.

Dissertasiyanın II fəslinin son yarım fəslə “İngilis dilində modal feillərin və onların ekvivalentlərinin qrammatik xüsusiyyətləri” adlanır. Burada, modal feillərin və onların ekvivalentlərinin qrammatik xüsusiyyətləri tək-tək araşdırılır, onların qüsurlu feil adlanmasının səbəbləri analiz edilir. Tədqiqat işinin son yarım fəslində inkarlıq, sual, zaman kateqoriyaları təhlil edilir və müxtəlif nümunələrlə dəstəklənir.

Nəticə. Dissertasiyanın “nəticə” hissəsində aparılmış tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar yekunlaşdırılaraq qısa və konkret şəkildə verilmişdir.

Tədqiqat işinin sonunda, elmi-tədqiqat işi aparılan zaman istifadə olunmuş elmi və bədii ədəbiyyat siyahısı verilmiş, internet resursları da qeyd olunmuşdur.

Dissertasiya işi ümumilikdə 72 səhifəni əhatə edir.

I FƏSİL.

MODAL FEİLLƏR İNGİLİS DİLİNİN LEKSİK-QRAMMATİK VASİTƏLƏRİNİN XÜSUSİ NÖVÜ KİMİ

1.1. İngilis dilində modal feillərin təsnifatı və onların funksiyaları

Müasir dilçilik nöqtəyi-nəzərindən modallıq kateqoriyası insanın daxili dünyası ilə, xarici dünyanın əlaqələrini əks etdirən ən mürəkkəb funksional-semantik kateqoriyalardan biridir. Müxtəlif dillərdə ifadə olunan fikrin obyektiv varlıqla olan əlaqəsini, danışanın ifadə etdiyi fikrə olan münasibətini göstərmək üçün istifadə etdiyi modallıq, ingilis dilində daha çox modal feillər vasitəsi ilə qarşımıza çıxır. Elektron Kembric lüğətinin qrammatika ilə bağlı yazılmış bölməsində, modal feillərə belə bir tərif verilir: “Mümkün bir fakt haqqında fikir və münasibət bildirmək və ya mümkün bir hərəkəti idarə etmək istədikdə tez-tez modal feillərdən və ya modal ifadələrdən istifadə edilir. Bütün modal feillər natiqin və ya yazarın dünyaya baxışı ilə bağlıdır.” [50] Merriam Uebster lüğətinin modal feillərə verdiyi tərif isə belədir: “Modal feil əsas feilləri sadə faktdan fərqli bir mənaya çevirir, onları mənaca zənginləşdirir.” [58] Hər iki elektron lüğət modal feilləri həm də modal köməkçi feillər (modal auxiliaries) adlandırır.

Modal feillərin tədqiqi zamanı istər yerli, istərsə də rus və Qərb dilçiləri tərəfindən müxtəlif təsnifatlar verilmişdir. Müxtəlif alimlərin məsələyə fərqli yanaşması modal feillərin müasir dövrdə də aktual bir dilçilik problemi olmasına gətirib çıxarır. Verilmiş təsnifatlardan bəzilərinə nəzər salaq.

F. R. Palmer “Modality and the English Modals” adlı kitabında modal feilləri 2 qrupa ayırır - əsli və marjinal modal feillər. [41, s. 48] Palmerin təsnifatına əsasən “will, may, must, can, shall, ought to” əsli modal feillər ; “dare, need” isə marjinal modal feillər adlanır. Marjinal modal feillər cümlədə modallıq bildirib, digər modal feillərlə oxşar funksiyaları yerinə yetirsələr də onlar əsli modal feillərin malik olduğu bütün xüsusiyyətlərə malik deyillər. Məhz bu səbəbdən də onlar əsli modal feillər qədər güclü hesab edilməyib, yarı modal feil adlandırılırlar. Palmer öz təsnifatında “used to” ifadəsinin də adını çəkir və bu feilin formal cəhətdən modallıq daşmasına

baxmayaraq digər feillərlə funksiya və semantika cəhətdən ortaq cəhətləri olmadığını vurğulayır. Bu səbəbdən də Palmer bəzi digər alimlərdən fərqli olaraq “used to” ifadəsini modal feil hesab etmir. [41, s. 78]

Maykl Svən “Practical English Usage” kitabında modal feillərə Palmerinkindən bir qədər fərqlənən klassifikasiya verir. O modal feilləri “modal köməkçi feillər” adı altında “can, could, may, must, might, will, would, shall, should, ought to” olmaqla qruplaşdırır. Onların müxtəlif mənalarını və funksiyalarını izah etməklə bir-birindən fərqləndirir. [43, s. 354] F. R. Palmer kimi, M. Svən də “used to” ifadəsini modal feillər sırasına daxil etmir. Qeyd edilən iki müəllifdən fərqli olaraq Karter və MakKarti isə “used to” ifadəsini də yarı modal feil olaraq öz təsnifatlarına aid edirlər. Onlar bu ifadənin cümləyə modallıq qatdığını, yarı modal feil kimi istifadə oluna biləcəyi fikrini iləri sürürlər. [25, s. 354]

Yerli müəlliflərdən Oruc Musayev də modallıqdan danışarkən modal feilləri işlənmə xüsusiyyətlərinə görə əsl modal feillər və yarımmodal feillər olmaqla iki qrupa ayırır. [6, s. 390] İngilis dilçiliyində bu iki termini “real modal verbs” və “semi modal verbs” kimi görə bilərik.

Modal feillərin saf və yarı modal feillər olaraq iki fərqli qrupa bölünməsi heçdə təsadüfi deyil. Bu bölgünün altında bir sıra səbəblər yatır. Bu səbəblərdən ən əsası qeyd edildiyi kimi semantik cəhətlər olsa da, digər bir səbəb isə onların quruluşu ilə bağlıdır. Əgər modal feillər yalnız bir sözdən ibarət olarsa saf, birdən çox sözdən ibarət olarsa yarı modal feillər adlanırlar. Onlar funksiya baxımından əksər hallarda eyni və ya oxşar vəzifələr daşısalar da quruluş baxımından olan fərqləri onların eyni qrupda birləşə bilməsinə mane olur. Məsələn, “ought to” mənə baxımından “should” ilə bənzər olmasına baxmayaraq müasir İngilis dilində əsl modal feil kimi çıxış etmir.

Müxtəlif tədqiqatçıların modal feillər üçün verdiyi təsnifatları ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, müasir İngilis dilində modal feillər əsl və yarı modal feillər olmaqla 2 yerə bölünür. Bu tədqiqatlara əsasən doqquz əsl və ya saf modal feil var. Bunlar “can, could, may, must, might, will, would, shall, should” modal feilləridir. Marjinal

modal feillər olaraq da bilinən, yarı modal feillər isə “dare, ought to, need” modal feillərindən ibarətdir. [18, s. 530]

Modal feillər bir çox funksiya yerinə yetirərək nitqin əsas faktorlarından biri hesab olunur. Onların əsas funksiyası modallıq ifadə etməkdir. F. Cahangirov “İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur-semantik tədqiqi” adlı monoqrafiyasında modallığa belə bir tərif verir: “Qrammatik kateqoriya kimi modallıq danışanın nitq prosesində ifadə olunmuş fikrə münasibətini bildirən nitq hissəsidir.” [1, s.] Bu tərifə və modallıq funksiyasına əsaslanaraq, modal feillərin müxtəlif fikirləri ifadə etməklə nitqin təsirliliyində də mühim rol oynayan qrammatik-semantik dil vahidləri hesab olunduğunu demək mümkündür.

Polisemantik xüsusiyyətə də malik olan bu dil vahidləri nitqimizdə ifadə olunan fikri daha dolğun, mənalı və ifadəli səsləndirməkdə əhəmiyyətli rol oynayır. Bəzi alimlərin fikrincə, modal feillər bir növ köməkçi feillər qrupundan olub, əsas feilə spesifik xüsusiyyətlər və məna çalarları qatırlar. Onlar cümlədə semantik məzmun daşıyan əsas feillərlə əlaqələnir və onları müşayiət edir. Modal feillərin cümlədə məna ilə olan bu sıx əlaqəsi, onların semantik funksiyasını ortaya çıxarır. Palmer bildirir ki, modal köməkçi feillər dil istifadəçilərinə “nə olmalıdır”, “nə ola bilər”, “nə olardı” və “nədir”i ifadə etməyə kömək edir. Semantik funksiyasına görə modal feillər cümlədə imkan, zərurət, qabiliyyət, icazə, tövsiyə və təklif mənası daşıyır. [40, s. 103] Modal feillərin semantik funksiyasına görə verilmiş təsnifatına nəzər salsaq görürük ki, bir modal feil fərqli kontekstlərdə müxtəlif funksiyaları da yerinə yetirə bilər.

Qeyd edilmiş funksiyaları yerinə yetirə bilmək üçün modal feillər daxili modallıq və xarici modallıqdan bəhrələnir. Semantik cəhətdən bütün modal köməkçilər ya daxili, ya da xarici tiptir. Bəzi hallarda onlar eyni zamanda hər iki növə aid ola bilər. Daxili modallıq (intrinsic modality) insanların həm əşyalar, həm də kontekstlər üzərində olan daxili nəzarəti və düşüncələri ilə əlaqədardır. Buraya icazə, öhdəlik və iradə kimi məqamları aid etmək olar. Xarici modallıq (extrinsic modality) isə insanların məsələlər barəsindəki hökmü, hadisələrin baş verə

biləcəyinin mümkünlüyü və s. ilə bağlıdır. Buraya imkan, zərurət və proqnoz mənası daşıyan modal feilləri aid edə bilərik.

Xarici və daxili modallığı əsas götürməklə, modal feilləri semantik funksiyasına əsasən belə qruplaşdırıla bilərik:

- İmkan, mümkünlük bildirən modal feillər: *could, may, might*
- Zərurət bildirən modal feillər: *should, must*
- Qabiliyyət bildirən modal feillər: *can, could*
- İcazə bildirən modal feillər: *can, may, could, would*
- Təklif və tövsiyə bildirən modal feillər: *could, might, must, should*

Modal feillərin məna baxımından təsnifatı modallığın müxtəlif çalarlı bir anlayış olmasından iləri gəlir. Yuxarıda semantik funksiyasına görə qruplara ayrılmış modal feillər, modallığın müxtəlif məna növlərinə görə bölünüb. Modallığın ifadə olunması zamanı fikrin əsas məzmunu və danışanın fikrə olan münasibəti nəzərə alınır.

Xarici və daxili modallıq anlayışına daha geniş çərçivədən baxan Palmer modal feillərin semantik funksiyasının yerinə yetirilməsində əvəzsiz rol oynayan 3 əsas çaları fərqləndirir: [40, s.138]

- 1) Epistemik modallıq
- 2) Deontik modallıq
- 3) Dinamik modallıq

Epistemik modallıq daxili modallıqla birbaşa əlaqəli olub, natiqin məsələyə baxışı və qiymətləndirilməsi əsasında istifadə edilməsi ilə meydana gəlir. Onun əsas məqsədi, nitqin reallıqla əlaqəsini təmin etmək və natiqin mühakiməsindən asılı olan məna çalarları yaratmaqdır.

“He might not be ready for the lesson.” – “O, dərsə hazır olmaya bilər.”

Yuxarıda verilmiş nümunəyə aid olduğu kontekstdən asılı olaraq fərqli mənalar yükləyə bilərik. Məsələn, dərs prosesi zamanı tələbələrdən birinin həyəcanlı və narahat olduğunu görən müəllim, həmin tələbə haqqında bu fikrə gələ bilər. Bu təxmin tamamilə müəllimin məsələyə və tələbəyə olan baxışı ilə bağlıdır və onun şəxsi mühakiməsini əks etdirir. Natiqin və ya yazarın reallığa olan baxışından

meydana gələn bu modallıq epistemik modallıqdır və semantik cəhətdən imkan, mümkünlük, təxmin və s. mənalar ifadə edə bilir.

Halideyin fikrincə, epistemik modallıq natiqin ehtimal edilə və proqnozlaşdırıla bilən məsələləri qiymətləndirməsidir. [32 s. 349] Palmer də məsələyə oxşar yanaşır və qeyd edir ki, modal feillərin istifadəsi zamanı epistemik çalar mövcud olarsa, həmin modal feilin semantik funksiyası danışanın müddəaya olan münasibətini ifadə etməkdən ibarət olur. [41, s.54-55] Modal feillərin epistemik çalarda işlənməsi eyni məsələyə müxtəlif cür baxışları ifadə edə bilər. Aid olduğu kontekst, istifadə edən subyekt və subyektin ətrafdakı məsələlərə və obyektlərə olan baxışı eyni cümləni müxtəlif cür anlamağımıza köməklik göstərir. Bütün bunları nəzərə alaraq, “may, might, could, must” modal feillərinin epistemik modallığa malik olduğunu və imkan, zərurət, mümkünlük, təxmin, proqnozlaşdırma kimi fərqli semantik funksiyaları yerinə yetirdiyini demək mümkündür.

Aşağıda verilmiş 3 cümləni müxtəlif mövqelərdən analiz edək.

“*My grandfather **must** be sick.*” – “*Mənim babam yəqin ki, xəstədir/xəstə olmalıdır.*”

“*My grandfather **may** be sick.*” – “*Mənim babam xəstə ola bilər.*”

“*My grandfather **is** sick.*” – “*Mənim babam xəstədir.*”

Əgər modal feillər ifadə olunan fikrə natiqin yüklədiyi mənanı yükləməsə, yəni epistemik çalar olmasa hər üç ifadə eyni təklifi - natiqin babasının xəstə olduğunu ifadə etməlidir. Semantik funksiyasına görə bu 3 fikirdən yalnız sonuncu daha faktual məzmun daşdığından gerçəkliyi ifadə etməyə bilər. Çünki həmin cümləni işlətmək üçün məsələni dəqiq bilmək lazımdır, bu da epistemik modallıqdan uzaqdır. Əgər modal feillərlə ifadə olunmuş ilk 2 fikrə baxsaq görürük ki, natiqin məsələyə olan subyektiv münasibətindən ortaya çıxan təxmin və yaxud gümandır. Cümlənin ifadə olunmasında da dəqiqlik və ya əminlik yoxdur. Bu səbəbdən də modal feillərin epistemik funksiyasının yalnız proqnoz və ya şəxsi mühakimələrə əsaslanır.

Deontik modallıq fikrin və ya haqqında danışılan hərəkətin vacibliyini, qanuni və ya mənəvi cəhətdən məcburi və zəruri olub-olmamasını ifadə etmək üçün işlənir. Xarici modallıq anlayışı ilə eyni məqsəd daşıyan bu çalardan istifadə etdiyimiz

zaman, danışanın fikrə olan münasibətindən və mühakimələrindən çox, həmin fikrin realılıqla olan münasibətindən meydana gələn zərurilik və vacibliyin ifadəsi daha çox rol oynayır. Buna əsasən “can, should, must, may” modal feillərini deontik modallar olaraq adlandırıra bilərik.

*“Students **must not** use their mobile phones during the lessons.”- “Şagirdlər dərslər zamanı mobil telefondan istifadə etməməlidirlər.”*

Yuxarıdakı nümunədə, epistemik modallıqdan fərqli olaraq məcburiyyət və qayda anlayışı mövcuddur. Bu səbəbdən “must” modal feili zərurət və ya icazə semantik funksiyası daşıyır və deontik çalar əks etdirir.

Şarlotte Brontenin Ceyn Eyr adlı tanınmış əsərində belə bir cümlə var:

*“That proves you have a wicked heart; and you **must** pray to God to change it.” – “Bu, sənin pis bir ürəyin olduğunu sübut edir; və bunu dəyişdirmək üçün Allaha dua etməlisən.” [55]*

Bu cümlədə pis qəlbli, lənətli bir insanın təmizlənmək, günahlardan və lənətdən azad olmaq üçün Allaha ibadət etməli olduğu qeyd olunub. İbadət, dua kimi məsələlər əsərin yazıldığı dövrdə zərurilik təşkil etdiyindən, bu cümlədə deontik modallığın olduğunu deyə bilərik.

Ümumiyyətlə desək, deontik modallıq öhdəlik və icazəni, epistemik modallıq isə ehtimalı və proqnozu ifadə edir və bir çox hallarda modallığın bu iki funksiyasının mənaları nisbidir və bir-birini tamamlayır. Palmer qeyd edir ki, modal feillərin bəziləri həm deontik, həm də epistemik modallığı özündə əks etdirsə də onların işlənmə məqamlarında müəyyən edilmiş bir sıra fərqlər mövcuddur. Məsələn, əgər “may” modal feilindən sonra “have” əsas feili işlənərsə o hər zaman epistemik olur. [40, s. 103]

*“Then, my dear, you **may** have the advantage of your friend, and introduce Mr. Bingley to her.” – “Onda, əzizim, sən öz dostunun üstünlüyünə sahib ola bilərsən və cənab Binqlini onunla tanış edə bilərsən.” [20, s. 5]*

Verilmiş nümunədəki kimi, “may” dən sonra “have” işlətdiyimiz zaman əsas feilə ehtimal, güman mənası artırılmış olduğundan onu deontik mənada işlətmək olmur.

Semantik funksiyaya əsasən modal feillər əksər hallarda polisemantik olur. Bu səbəbdən, modal feilin epistemik yoxsa deontik olmasını bəzən kontekstdən asılı olaraq daha rahat aydınlaşdırmaq mümkündür. Buna görə də modal feilin kim tərəfindən, hansı situasiyada və nə məqsədlə işləndiyini dəqiq bilmək lazımdır. Aşağıdakı nümunədə həm deontik həm də epistemik modallığa rast gəlirik.

*“Simon **should** be here by dinner time.”*

Əgər bu cümləyə epistemik cəhətdən yanaşsaq ifadə olunmuş fikrin əsas mənası *“Çox güman ki, Simon nahar vaxtı burada olacaq.”* kimi anlaşılacaq. Bu zaman *“should”* modal feili əsasən tövsiyə, təklif və ya zərurət bildirsə də epistemik cəhətdən imkan və ya mümkünlük bildirmiş olur. Lakin cümləyə deontik cəhətdən yanaşdıqda başqa bir məna ortaya çıxır - *“Simon nahar vaxtı burada olmalıdır.”* Bu zaman modal feil zərurət ifadə edəcək və cümlə semantik cəhətdən fərqli mənaya sahib olacaq. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, modal feillərin istifadəsi eyni anda müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. İki fərqli perspektivdən – deontik və epistemik yanaşdığımız zaman modal feil müxtəlif semantik funksiyalarını göstərə bilər. Danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətdən asılı olaraq modal feil zərurət, mümkünlük, məcburiyyət və s. mənalar daşıyır. Bundan əlavə, modal feilin tam olaraq nə ifadə etdiyini anlamaq üçün onu daha dərindən analiz etmək lazımdır.

Dinamik modallıq ilkin olaraq *“mövzu yönümlü modallıq”* adlanan modallıq kimi nəzərdə tutulmuşdur, yəni bu növ modallıq danışanın fikirləri və ya münasibətləri deyil, cümlənin subyektinin qabiliyyəti və ya iradəsi ilə əlaqəli olur. Dinamik modallıq, əsasən, aydın şəkildə epistemik və deontik olmayan mənalar diapazonunu əhatə edir və subyektin bacarıq, qabiliyyətləri və eyni zamanda iradəsi ilə bağlı fikirləri ifadə edir. *“Can, could, might, must”* kimi modal feilləri dinamik modallar hesab edə bilərik.

Aşağıdakı nümunələrdə əsas feilə semantik cəhətdən bacarıq, iradə, qabiliyyət mənası yükləyən bütün modal feillər dinamik çalarlıdır və istər epistemiklikdən, istərsə də deontiklikdən uzaqdır.

*“I **can** make or break my life and myself.” - “Həyatımı və özümü yarada və ya qıra bilərəm.”*

"I cannot think so very ill of Wickham." – *"Mən Uikhem haqqında çox pis düşünə bilmirəm."* [20, s. 128]

"He could speak English fluently four years ago." – *"Dörd il əvvəl o, ingilis dilində səlis danışa bilirdi."*

Bəzən dinamik çalarlı modal feil özündə deontikliyi də əks etdirə bilər. Aşağıdakı nümunəyə nəzər salmaq:

"I must cut down eating chocolate." - *"Mən şokolad yeməyi azaltmalıyam."*

Burada modal feilə iki cəhətdən yanaşa bilərik. Birincisi danışanın "cut down" ilə ifadə olunmuş əsas feillə bağlı öz iradəsini göstərir. Danışan şəxs qarşısına qoyduğu məqsəddən danışır və bunu yerinə yetirmək də müəyyən qədər bacarıq və iradə tələb edir. Eyni zamanda, qarşıya qoyulmuş məqsəd zərurət və ya vaciblikdən də irəli gələ bilər. Belə ki, danışanın öz qarşısına qoyduğu məqsəd iradə mənası daşdığı zaman bu modal feil dinamik, həkim tərəfindən qəti bir qərar olaraq deyildiyi zaman isə deontik məzmun daşıyır.

Modal feillər həmişə danışanın və yaxud dinləyicinin danışmaq anında mülahizələrini və ya fikrini ifadə edir. Bu baxımdan modal feillərin mənasını daha yaxşı başa düşmək üçün konkret konteksti nəzərə almaq daha məqsədəuyğundur. Ümumiyyətlə, modal feillərin ayrılıqda istifadə olunma bilməsi üçün cümlədəki əsas feilin aşkar olması lazımdır. Məsələn,

"James can." – cümləsi ayrılıqda məna ifadə etmir. Bu zaman biz kontekst daxilində bu cümlədən əvvəl gələn cümləyə nəzər salmalıyıq:

+ *"Who can help?"* – *"Kim kömək edə bilər?"*

- *"James can."* – *"Ceyms."*

"James can."- cümləsi *"James can help."* mənası daşıyır və yalnız əsas feil aydın ifadə olunarsa ayrılıqda istifadə olunma bilər. Bu o deməkdir ki, modal feillər həm də pragmatik funksiya daşıyır. Onların mənasının tam anlaşılması üçün istifadə olunduqları kontekstə ehtiyac duyulur.

Praqmatik funksiyaya əsaslandıqda modal feillər qrammatik ellipsisin bir növü kimi çıxış edə bilər. İstər şifahi, istərsə də yazılı nitqdə ellipsisdən istifadənin əsas məqsədi danışan tərəfindən danışmaq zamanı söylənilən eyni söz və ya söz

birdəşmələrinin təkrarlanmasının qarşısını almaqdır. Modal feillərin ellipsislə olan əlaqəsi xüsusilə sual cümlələrinin istifadə olunduğu kontekslərdə qarşımıza çıxır. Məsələn, yuxarıda qeyd edilmiş nümunədə təkrarın qarşısını almaq məqsədi ilə “help” sözünün istifadə olunmaması ellipsis nümunəsidir. Beləliklə, sadəcə mübtəda və modal feilin varlığı ilə, ünsiyyət quran hər iki tərəf konteksti aydın başa düşür. Bəzən cümlədən çıxarılmış modal feillərdə ellipsis nümunəsi qarşımıza çıxır. Bu əksər hallarda şifahi nitqdə və ya məişət üslubunda yazılmış bədii əsərlərdə baş verir. Məsələn,

+ “*May I take your scissors?*” *Sənin qayçını götürə bilərəm?*

- “*Yes.*” *Hə.*

Burada cümlənin yalnız baş və ikinci dərəcəli üzvləri deyil, həmçinin modal feili ixtisar olunub. Göründüyü kimi modal feillər ellipsisə uğrayaraq cümlədən çıxarılsa da məna cəhətdən təsirini qoruyub saxlayır və bərpa edilərsə kontekst daxilində bir məna fərqi yaranmır. Bununla sadəcə lazımsız təkrarın qarşısı alınır.

+ “*May I take your scissors?*”

- “*Yes, you may.*”

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, modal feillərin başlıca funksiyası modallıq ifadə etməkdir. Bu səbəbdən də semantik funksiyasına görə modal feillər epistemik, deontik və dinamik çalarları əsas götürməklə, imkan, zərurət, mümkünlük, qabiliyyət, bacarıq, məcburiyyət, zərurət və s. mənalar bildirir. Bu mənaların bildirilməsində xarici və daxili modallıq anlayışı mühim rol oynayır. Digər yandan modal feillərin başqa bir funksiyası pragmatik funksiyadır. Bununla modal feillər həm ünsiyyət əsnasında daha başa düşülən olur və ellipsisin də iştirakına yer verir.

Modal feillər müxtəlif funksiyalar yerinə yetirdiyindən onların semantikasi tədricən zənginləşir və polisemantiklik yaranır. Polisemantikliyin kontekst daxilində tədqiqi, modal feillərin araşdırılmasını asanlaşdırır. Bu barədə dissertasiyanın növbəti yarım fəslində daha geniş danışılır.

1.2. İngilis dilində modal feillərin polisemantikliyi

Bir sıra sözlərin əsas nominativ mənə xaricində, ikinci dərəcəli mənələrdə istifadə olunması onun polisemantikliyini ortaya çıxarır. Sözlərin çoxmənalı olması sadəcə xüsusi nitq hissələrinə məxsus deyil. Modal feillər də müxtəlif semantik funksiyaları yerinə yetirdiyindən onlar istifadə edildikləri situasiyadan asılı olaraq çoxmənalı ola bilirlər.

Çoxmənalılığına görə modal feilləri 3 qrupa ayırırıq:

1. Vahid modal feillər
2. İkili anlayış bildirən modal feillər
3. Keçmiş zaman mənəli modal feillər

Vahid konsepsiyada istifadə olunan modal feillər tək mənəli olurlar. Adından da bəlli olduğu kimi vahid mənə bildirirlər, müxtəlif konseptləri deyil sırf bir mənəni ifadə edirlər. Bu modal feillərə “might” əsli modal feilini və “ought to, dare, need” yarımmodal feillərini aid edə bilərik.

“Might” modal feili

Bu modal feilə əsasən “may” modal feilinin keçmiş zaman forması kimi rast gəlirik. Lakin “might” modalının başqa işlənmə məqamı da var və o hər zaman keçmiş zaman mənəsi daşımır. Bir şeyin baş verməsi və ya edilmə ehtimalını və ya bir şeyin çox ehtimal olmasa da doğru olduğunu ifadə etmək üçün “might” modal feilindən istifadə olunur.

“She might come and visit us next year, if she can save enough money.” - “Əgər o kifayət qədər pul yığa bilsə, gələn il gəlib bizə baş çəkə bilər.”

“Elizabeth had hoped that his resentment might shorten his visit, but his plan did not appear in the least affected by it.” - Elizabet ümid edirdi ki, onun qəzəbi onun səfərini qısalda bilər, lakin onun planı bundan heç də təsirlənmədi”. [20, s. 112]

“Might” modal feilini inkar etmək üçün ondan sonra “not” inkar hissəciyi istifadə edirik. cərr

“The student might not attend the classes due to his health problems.” – “Ola bilsin ki, tələbə səhhətindəki problemlərə görə dərslərə getməsin.”

Bəzi məqamlarda might feili baş tutmamış hərəkətə görə tənə ifadə edir:

You might have gone and helped him. - Sən gedib ona kömək edə bilərdin. (Amma etməmişən).

You might have come a bit early. - Sən bir az tez gələ bilərdin. (Amma gəlməmişən)

“Ought to” yarımmodal feili

İcrası gərək, lazım olan hərəkətlərdən danışarkən “ought to” modal feilindən istifadə edirik. “Ought to” modal feili adətən kiminsə hərəkətlərini tənqid edərkən, vəzifə və ya düzgünlük göstərmək üçün istifadə olunur. Özündən sonra gələn feilə istinad edərək, həmin fəaliyyətin lazımlı və icra olunarsa düzgün olacağını bildirmək üçün “ought to” modal feilindən istifadə edirik.

“Men and women ought to be able to compete for jobs on an equal footing.” - “Kişilər və qadınlar bərabər əsasda iş üçün rəqabət edə bilməlidirlər.”

Bu modal feili inkar etmək üçün “to” hissəciyindən əvvəl “not” inkar hissəciyi işlənir. Məsələn,

Those children ought not to behave badly in front of their younger peers. - O uşaqlar gərək kiçik yaşlılarının qarşısında pis davranmasınlar.

“Dare” yarımmodal feili

O. Musayev bu sözü həm modal feil həm də əsas feil kimi fərqləndirir. Modal feil olaraq “dare” yarımmodal feillər qrupuna aid edilir və bir işi görməyə cəsarət etmək mənası daşıyır. Bu yarımmodal feil əsasən “how” ilə başlanan sual cümlələrində və inkar cümlələrdə işlənir.

“How dare you talk to me like that?” – “Sən mənimlə bu cür danışmağa necə cəsarət (cürət) edirsən?”

“I dare not press the issue any further.” – “Mən məsələnin daha da üstünə getməyə cəsarət etmirəm.”

Bir sıra bədii ədəbiyyat nümunələrində də “dare” yarı modal feilinin istifadəsinə rast gəlmək mümkündür.

“How unreasonable of her! You should give her warning. - O, necə də ağılsızdır! Ona xəbərdarlıq etməlisən.

I daren't Mr. Gray... ” - Cəsarət edə bilmirəm, Mister Qrey. [50, s. 144]

“The picture of Dorian Gray” adlı kitabdan götürülmüş bu dialoqda, biri əsl digəri yarı olmaqla iki ayrı modal feil var. Burada ilk cümlədə verilmiş “should” tövsiyə xarakterlidir. Digər cümlədə inkar formada verilmiş “dare” yarı modalı isə cəsarət edə bilməmək mənası daşıyır.

“Need” yarımodal feili

Həm əsas feil həm də modal feil kimi çıxış edə bilən “need” sözü dilimizə “lazım olmaq, ehtiyac duymaq” kimi tərcümə olunur və vahid konsepsiyada işlənərək təkmənalı olur.

We need you here. – Bizim sənə burada ehtiyacımız var.

“Need” yarı modal feil kimi demək olar ki, həmişə inkar cümlələrdə öhdəlik və ya zərurət çatışmazlığını ifadə etmək üçün istifadə olunur. Bu zaman ya “not” zərfini götürür bu məqamda o, hərəkətin icrasına zərurət, ehtiyac olmaması, lazımsızlıq, lüzumsuzluq modal mənasını ifadə edir.

You needn't come. – Sənin gəlməyinə ehtiyac (lüzum) yoxdur.

You need not distress yourself. - “Özünüzi sıxmağa ehtiyac yoxdur.” [20, s. 349]

İkili anlayış bildirən modal feillər çoxmənalı olub, istifadə olunduqları kontekstə əsasən məna daşıyırlar və danışanın fikrə olan münasibətindən olan münasibətindən asılı olurlar. Bu tip modal feillərə “can, could, shall, should, may, must, will, would” modal feillərini aid edə bilərik. İkili konsepsiyada istifadə olunan modal feillər polisemantik xüsusiyyətə malik olub, kontekstlə birbaşa bağlı olurlar. Onların tam dəqiq mənasını bilmək, kontekstdən asılı olur. Bu tip modal feillər mümkünlük, icazə, zərurət, bacarıq, məcburiyyət, öhdəlik və s. kimi semantik funksiyaları yerinə yetirirlər.

“Can” modal feili aşağıdakı mənaları ifadə etmək üçün istifadə olunur.

1. İlk mənasına görə, bir işi bacarmaq, əqli və fiziki cəhətdən bir fəaliyyəti yerinə yetirmək bacarığına malik olmaq “can” modal feili ilə ifadə olunur. Bu mənasına görə “can” dilimizə “bacarmaq” kimi tərcümə olunur. Azərbaycan dilində

bacarmaq və bacarmamaq sözləri modallıq ifadə etməsələr də ingilis dilində bu belə deyil.

“My sister can draw well.” – “Mənim bacım yaxşı rəsm çəkə bilir.”

“He can translate all the articles into his native language easily.” - “O bütün məqalələri öz ana dilinə asanlıqla tərcümə edə bilir.”

Bu ifadəni inkar etmək üçün modal feilə “not” hissəciyi artırılır. Bu zaman modal feil “cannot” və ya qısaltma olaraq istifadə etsək “can’t” olaraq dəyişir və bacarmamaq, fiziki və əqli cəhətdən bir işi görməyə qabil olmamaq mənası verir.

“Children cannot understand difficult terms.”- “Uşaqlar çətin terminləri başa düşə bilmirlər.”

“Her aunt cannot speak well because of her disability.”- “Onun xalası əlilliyinə görə yaxşı danışa bilmir.”

A.İmre “can” modal feilinin qabiliyyət mənası ilə bağlı belə nəticəyə gəlmişdir ki, bu modal vasitəsi ilə bir neçə qabiliyyət növlərini ifadə edə bilərik. Bunlara əsasən fiziki qabiliyyət, əqli qabiliyyət, əxlaqi qabiliyyət, instrumental qabiliyyət və s. daxildir. Aşağıdakı cümlələr müxtəlif mənaları ifadə edə biləcəyini göstərir. [35, s. 130]

He can speak English. – O ingiliscə danışa bilir. (fiziki qabiliyyət)

I can understand the meaning of the text. – Mən mətnin mənasını anlaya bilərəm. (əqli qabiliyyət)

She can do something good for other people. – O, digər insanlar üçün yaxşı nəşə edə bilir. (əxlaqi qabiliyyət)

He can play the piano. – O pianoda ifa etməyi bacarır. (instrumental qabiliyyət)

2. “Can” modal feilinin digər bir mənası mümkünlük və ya icazə ilə bağlıdır. Bir hərəkətin edilməsinin mümkünlüyündən və ya o hərəkəti etməyə icazə olub-olmamasından danışarkən “can” modal feilindən istifadə edirik.

“Students can use dictionaries during the exam.”- “Tələbələr imtahan ərzində lüğətlərdən istifadə edə bilirlər.”

“You can park your car in front of that office.” “Sən öz maşını o ofisin qarşısında saxlaya bilərsən.”

“Can” modal feilinin digər mənasında olduğu kimi bu cümləni də inkar etmək üçün “not” hissəciyindən istifadə etməli oluruq. Eyni nümunələrə inkar formada nəzər salmaq.

“Students can’t use dictionaries during the exam.” – bu cümlədə tələbələrə lüğətdən istifadə etməyə icazə verilməməsini “can’t” modal feili vasitəsi ilə çatdırırıq. Beləliklə cümlənin mənası - *“Tələbələr imtahan ərzində lüğətlərdən istifadə edə bilməzlər.”* olaraq dəyişir.

“You can’t park your car in front of that office, otherwise you will be fined.”

Yuxarıdakı nümunədən gördüyümüz kimi müvafiq ərazidə maşın saxlamağa icazə olmadığından, həmin hərəkətin icrası qaydalara əsasən mümkün deyil. “Can’t” modal feilindən istifadə etməklə həm cümləni inkar edib həm də hərəkətin icra olunmasına icazə olub - olmadığını müəyyən edə bilirik. Nəticə olaraq cümlə - *“Sən öz maşını o ofisin qarşısında saxlaya bilməzsən, əks təqdirdə cərimə olunacaqsan.”* mənası daşıyır.

İmre mümkünlüyün ifadəsi ilə bağlı qeyd edir ki, “can” deməklə hipotetik həllər, qaçılmaz ehtimal və s. kimi mənaları ifadə etmək mümkündür.

The problem can be solved if we worked together. - *Əgər biz birlikdə çalışsaq problem həll oluna bilər.* (hipotetik həll)

The road can be blocked if there was an accident. - *Əgər qəza olarsa, yollar bağlanıla bilər.* (qaçılmaz ehtimal)

3. D. Yunusov və M. Məmmədova “İngilis dilinin qrammatikası” adlı kitabda “can” modal feilinin təklif mənasında da istifadə olunmasını qeyd etmişlər.

Can I help you? – Sənə kömək edə bilərəm?

Can I get you a cup of tea? – Sizə bir fincan çay verə bilərəm?.

“Could” modal feili

Bu modal feil “can” modalının keçmiş zaman forması kimi istifadə olunur və “can”ın malik olduğu bütün mənaları daşıya bilir. Bu zaman “could” əsas feillə ifadə olunan hərəkəti keçmiş zamana bağlayır.

She could drive faster years ago. – O, illər əvvəl daha sürətli sürə bilirdi.
(bacarıq)

Could you repeat that again? – Yenə təkrar edə bilərsiniz? (xahiş)

When we were students, we could not use dictionaries during the exam. – Biz tələbə olarkən imtahan vaxtı lüğətdən istifadə edə bilməzdik. (mümkünlük)

“May” modal feili

O. Musayev yazır ki, “may” modal feilinin Azərbaycan dilinə tərcümə vasitəsi onun hər dəfə ifadə etdiyi mənadan asılı olur. [3, s. 276] Əsas feilin mənasından və işlənmə məqamından asılı olaraq “bəlkə, olmaq, bilmək” sözləri vasitəsi ilə tərcümə edə bilərik. Keçmiş zamanda “might” kimi istifadə olunan bu modal feil aşağıdakı mənaları ifadə etmək üçün işlənir. Lakin vahid konsepsiyada işlənən modal feillərdən danışarkən qeyd etdiyimiz kimi “might” hər zaman keçmiş zaman mənası daşımır. “May” modal feilinin işlənmə məqamları aşağıdakılardır.

1. Cümlədə hərəkətlə bağlı icazə, izn mənası varsa bu zaman “may”dən istifadə edirik.

“But if that is the case, you must write to your mother and beg that you may stay a little longer. Mrs. Collins will be very glad of your company, I am sure.”-

“Ancaq belədirsə, anana yazıb yalvarmalısın ki, bir az da qalasan. Xanım Kollinz yoldaşlığınızdan çox şad olacaq, əminəm”. [20, s. 191]

Verilmiş nümunədə danışılan şəxsin orada qalıb-qalmaması anasının verəcəyi icazədən asılıdır. Burada “may” modalı feili “stay” əsas feilinə icazə mənası yükləyir.

İcazə almaq mənasında “may” çox vaxt sual cümlələrində işlənir. Xahiş etmək, icazə almaq üçün “might” modal feilindən istifadə etmək daha nəzakətli sayılır. Lakin müasir ingilis dilində bu çox rəsmi hesab edilir və artıq demək olar ki, istifadə edilmir.

“May I speak to the police officer?” – “Polis məmuru ilə danışa bilərəm?”

“May I smoke here?” – “Burada siqaret çəkə bilərəm?”

İcazə almaq üçün soruşulan bu suallara həm müsbət cavab verilə bilər, həm də qadağa qoyula bilər. Bu zaman “may” və ya “might” modalına “not” inkar hissəciyi artırılır.

“He said I might speak to him in 10 minutes.” – “O dedi ki, mən onunla on dəqiqəyə danışa bilərəm.”

“All I want is to look at life. You may come and look at it with me, if you care to.”- “Tək istəyim həyata baxmaqdır. Əgər səndə qayğılanırsansa gəlib mənimlə baxa bilərsən.” [50, s. 32]

“You may not smoke here.” – “Burada siqaret çəkə bilməzsən.”

Qadağa mənasında “may” ilə “can” ilə sinonim kimi istifadə oluna bilər. Bunun üçün kontekstdə deontik modalıq olmalıdır.

“You cannot smoke here.” – “Burada siqaret çəkə bilməzsən.”

“You may not smoke here.” – “Burada siqaret çəkə bilməzsən.”

2. May modal feilinin digər istifadəsi güman, zənn mənası ilə bağlıdır.

“He may (not) be at home”. – “O, evdə ola (olmaya) bilər / O, ola bilsin ki, evdədir/evdə deyil.”

“I was afraid there might be something in it that I wouldn’t like.” – “Orada xoşlamadığım bir şey ola biləcəyindən qorxdum.” [50, s.71]

“You may not like the idea of it, but let me explain.” – “Bu ideyanı bəyənməyə bilərsən amma icazə ver izah edim. / Ola bilsin ki, bu ideyanı bəyənmərsən amma icazə ver izah edim.”

3. “May” modal feilinin bir digər mənası bayramlarda və ya özəl günlərdə kiməsə xoş arzular etdiyimiz zaman qarşımıza çıxır.

“May all your wishes come true!” – “Bütün arzularınız gerçəkləşsin!”

“May you both be very happy!” - “İkiniz də çox xoşbəxt olasınız!”

Arzu, istək, təbrik kimi mənələrdə işlənən zaman “may” əsasən cümlənin əvvəlində gəlir və müsbət mənə ifadə edir.

“Must” modal feili polisemantik modal feillər qrupundan olub Azərbaycan dilinə “-malı,-məli” kimi tərcümə olunur və aşağıdakı mənələri ifadə edir:

1. Cümlədə əsas feilə borc, qətilik, zərurət mənası qatmaq üçün istifadə olunur.

You must inform him about everything. - Sən onu hərşeydən əgah etməlisən.

Students must submit their assignment by Monday.- Tələbələr bazar ertəsinə qədər tapşırıqları təqdim etməlidirlər.

2. Məcburiyyət, vaciblik bildirmək üçün istifadə olunur.

I must see you before I leave. – Getməzdən qabaq səni görməliyəm.

We must visit him at once. - Biz dərhal ona baş çəkməliyik.

3. Deyilən fikrə müəyyən qədər güman, ehtimal, yəqinlik mənası qatmaq üçün must modal feilindən istifadə edə bilirik. Bu zaman modal feil zamana əsasən müxtəlif cür istifadə olunacaq.

Əgər ehtimal, güman edilən hərəkət indiki zamana aiddirsə mustdan sonra məsdər və ya davamedici formada olan feil gəlir.

“He must be ill.” – “O xəstə olmalıdır. Gərək ki, o xəstədir.”

“The students must be revising all the materials.” – “Güman ki, tələbələr bütün materialları təkrar edirlər.”

Əgər ehtimal, güman edilən hərəkət keçmiş zamana aiddirsə mustdan sonra bitmiş zamanda olan feil gəlir.

“He must have been ill when he left house.” – “Evi tərk edərkən o yəqin ki, xəstə idi.”

4. Əsas feillə ifadə olunan fikrə emosional etiraz mənası qatmaq üçün istifadə olunur.

“How many times must I tell you?” – “Sənə neçə dəfə deməliyəm?”

“Must” modal feili də digər modal feillər kimi “not” inkar hissəciyi ilə işləne bilir, bu zaman “must not” və ya “mustn’t” kimi dəyişir.

“You mustn’t speak Russian at the lesson.” – “Siz dərsdə Rus dilində danışmamalısınız.”

“He mustn’t be so rude towards his sister.” – “O bacısına qarşı belə kobud olmamalıdır.”

“Will” sözü modal feil olub saf və ya əsli modal feillər qrupuna aiddir. Keçmiş zamanda işləndikdə “would” kimi qarşımıza çıxır. Çoxmənalı modal feillər sırasından olan “will” aşağıdakı məqamlarda istifadə olunur.

1. Əsas feildə ifadə olunan fikrə arzu və istək mənası qatmaq üçün işlənir.

“I will be a doctor when I grow up.” – “Mən böyüyəndə həkim olacağam.”

2. İkinci şəxsin təkində olan feillə əlaqəyə girərək, nəzakətli tələb, xahiş mənasında istifadə olunur.

“Will you drink your tea?” – “Çayınızı içəcəksiniz?”

“Will you wait a minute?” – “Bir dəqiqə gözləyərsən?”

3. Qətilik, inad və təkid mənasında da “will”dən istifadə edirik.

“As long as I hold this office, I will defend America’s interests above all else.”

– *“Mən bu vəzifədə olduğum müddətdə Amerikanın maraqlarını hər şeydən üstün tutacağam.”* [60]

Donald Trampın 29 sentyabr 2017-ci ildə etdiyi BMT çıxışından verilən bu nümunədə, “will” modal feili qətilik mənası daşıyır. Burada sabiq prezident Amerikanın xarici siyasətində tutduğu mövqeyə olan əminliyini və məqsədlərindəki qətiliyi vurğulayır.

4. Əsas feillə ifadə olunan hərəkətə ehtimal və ya əminlik mənası qatmaq üçün də “will” modal feilindən istifadə edirik. Məsələn, telefon zəng çalarkən, kimin zəng etdiyinə əminiksə və ya zəng vuran şəxslə bağlı bir ehtimalımız varfsa ətrafımızdakı insanlara belə deyə bilərik:

“That will be Tom — I’m expecting her call.” – “Bu Tom olacaq - mən onun zəngini gözləyirəm.”

İstifadə olunduğu manadan asılı olmayaraq “will” modalı ilə ifadə olunan fikrə inkarlıq qatmaq üçün, digər modal feillərə olduğu kimi “will” feilinə də “not” hissəciyi artırırıq. Bu zaman o “will not” və ya qısa halda “won’t” kimi deyilir.

“I won’t come there tomorrow.” – “Mən sabah gəlməyəcəyəm.”

“She will not visit her granny this week.” – “O bu həftə nənəsini ziyarət etməyəcək.”

“Would” modal feili “will” modalının keçmiş zaman forması kimi qarşımıza çıxır və istifadəsi 4 müxtəlif məqsədə xidmət edir.

1. İlk növbədə “would” modal feilini əsas feilin keçmiş zamanda olduğunu göstərmək üçün işlədirik.

“I began to be afraid you would never come back again.” – “Bir daha geri dönməyəcəyindən qorxmağa başladım.” [20, s. 301]

2. Təsəvvürlərdən, gerçəkləşməmiş hipotezalardan danışarkən “would” modal feilindən istifadə edirik. Daha çox şərt budaq cümlələrdə “would” modalının bu istifadəsi ilə rastlaşırıq.

“Helen would be surprised if you came to her party.” – “Əgər yığıncağa gəlsəydin, Helen təəccüblənərdi.”

3. Digər modal feillərdə olduğu kimi “would” modal feili də bəzi kontekstlərdə nəzakət mənası daşıyır. Təklif və xahişləri daha nəzakətli etmək məqsədi ilə cümləyə “would” modalını artırırıq. Aşağıdakı iki cümlə arasındakı fərqə nəzər salsaq sadəcə bir modal feili artırmaqla cümlədə çox şeyin dəyişdiyini görə bilərik.

“Stop making noise.” – “Səs küy salmağı dayandır/dayandırın.”

“Would you stop making noise?” - “Səs küy salmağı dayandırardınız?”

4. Bəzi alimlərin yarı modal feil hesab etdiyi “used to” ifadəsi kimi, “would” da keçmişdə vərdiş halını almış məsələlərdən danışarkən istifadə olunur.

“When I was a student, I would hang out with my friends every day.” – “Tələbə olanda hər gün dostlarımla əylənərdim.”

“Shall” modal feili

“Shall” modal feili digər modal feillərdən fərqləndirən spesifik xüsusiyyəti var. O. Musayev qeyd edir ki, digər modal feillərdən fərqli olaraq “shall” heç vaxt sırf modallıq bildirmir. Shall modal feili inkarda işləmə bilmək üçün “not” hissəciyini qəbul edir, bu zaman “shall not” və ya ixtisar halda “shan’t” kimi dəyişir.

O özlüyündə həm məna həm də zaman xüsusiyyəti daşıyır. O. Musayev bu modal feilin aşağıdakı işlənmə yerlərini qeyd edir.

1. Məcburiyyət və ya qəti əmr bildirmək üçün işlənir.

“You shall not leave the room before you finish your work.” – “İşini bitirmədən bu otaqdan çıxmayacaqsan.”

2. Hədə və ya xəbərdarlıq üçün işlənir.

“You shall never see me again!” – “Məni bir daha görməyəcəksən!”

3. Vəd və ya söz vermək üçün işlənir.

“You shall not be punished.” – “Sən cəzalandırılmayacaqsan.”

“I shall certainly try to get the better.” – “Mən mütləq daha yaxşı olmağa çalışacağam”. [20, s. 149]

“Should” modal feili

Bu modal feil qarşımıza “shall”in keçmiş zamanı kimi çıxır. İnkarnı düzəltmək üçün digər modal feillərdə olduğu kimi özündən sonra “not” hissəciyi artırılır və “should not” və ya “shouldnt” kimi deyilir. Lakin bundan əlavə should modal feilinin fərqli işlənmə yerləri də var.

1. “Should” modal feili məsləhət bildirmək üçün istifadə olunur.

“You should take some pills if you have a headache.” – “Əgər başın ağrıyarsa dərman içməlisən.”

“You shouldn’t drink too much coffee.” – “Bu qədər çox kofe içməməlisən.”

2. Əsas feillə ifadə olunan fikrin baş verəcəyini və ya doğru olacağını gözlədiyinizi söyləmək üçün istifadə olunur.

“It should be a nice day tomorrow.” – “Sabah yaxşı gün olmalıdır.”

3. “Should” modal feili rəsmi əmr və göstərişlərdə istifadə olunur.

“Students should complete all the exercises by 13.00.” – “Tələbələr bütün tapşırıqları saat 1ə qədər tamamlamalıdırlar.”

4. “Should” modal feili düzgün məbləğin nə olduğunu, bir işi düzgün yerinə yetirməyin yolunu və s. demək üçün işlənir.

“Every sentence should start with a capital letter.” – “Hər cümlə böyük hərflə başlamalıdır.”

Modal feillərin mənasına görə aid edildiyi son qrup keçmiş zaman bildirən modal feillərdir. Bu modal feillər keçmiş sadə, indiki bitmiş və keçmiş bitmiş zamanlar ilə istifadə olunurlar. Bitmiş zamanlarda istifadə olunan modal feillər qeyri-real konseptlərdən danışarkən işlənir və çox zaman güman, imkan, fərziyyə mənası daşıyır. Bunlara might, might have, may have, would have, should have, could, could have modal feillərini aid edirik.

“I could not play the guitar when I was a child.” - “Mən uşaq olarkən gitarada ifa edə bilmirdim.”

“We would have helped you.” – “Biz sizə kömək edərdik.”

“You should have listened to the teacher. – “Sən gərək müəlliminə qulaq asardın.”

“Tom might have sold his car, if he really needed money.” – “Tom həqiqətən pula ehtiyac duysa idi, avtomobilini sata bilərdi.”

“Where could he have gone?”- “O hara getmiş ola bilər?”

Modal feillərin polisemantikliyi, onların müxtəlif kontekstlərdə işlənməsinə gətirib çıxarır ki, bu da özünü dil və mədəniyyətin harmoniyasında aydın şəkildə biruzə verir. Modal feilləri təkcə onların funksiyaları, semantik cəhətdən rəngarəngliyi, linqvistikada verilmiş təsnifatları ilə deyil, həm də onların linqvokulturoloji özəlliklərini analiz edərək tədqiq etmək böyük önəm daşıyır.

1.3. İngilis dilində modal feillərin linqvokulturoloji özəllikləri

Dil mədəniyyətin ifadə vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də mədəniyyətə təsir göstərən ən əsas vasitələrdən biri hesab olunur. Mədəni dilçilik nöqtəyi-nəzərindən dil təkcə reallığı əks etdirmir, həm də onu şərh edir və insana yaşadığı xüsusi reallığı yaratmağa imkan verir. Ona görə də linqvokulturoloji əlaqələrin öyrənilməsi mürəkkəbliyi ilə digər dilçilik obyektlərindən seçilir. Dil vahidlərinin linqvokulturoloji aspektdə öyrənilməsi zamanı müxtəlif xalqların həyat tərzi, ənənələri nəzərə alınır və araşdırılır. Bununla yanaşı, insanların dünyagörüşü, məsələlərə baxış tərzi, ünsiyyətdən istifadəsi və s. kimi məsələlər də linqvokulturoloji aspektlərdən danışarkən ön plana çıxır. Ekstralinqvistik sahəyə aid olan, dillə bağlı faktların koqnitiv, mədəni və sosial izahlarının araşdırılmasını əhatə edən məsələlər də linqvokulturoloji tədqiqatlarda öz əksini tapır.

Dilin təkcə dediklərimizin çılpaq məzmunu deyil, həm də onu necə dediyimizin şəxsiyyətlərarası və sosial funksiyaları ilə bağlı olduğunu başa düşmək vacibdir. Bu baxımdan dildəki linqvistik kateqoriyalarının milli-mədəni xüsusiyyətlər baxımından öyrənilməsi vacib görünür.

Məhz bu səbəbdən də modallıq problemi bir çox alimləri maraqlandırır və bir çox elmi tədqiqatların obyektidir. Müasir dildə modallıq anlayışı fəlsəfə, məntiq, psixologiya və dilçilik kimi müxtəlif sahələrdə geniş şəkildə istifadə olunur.

İngilis dili, danışanın dünyaya münasibətdə mövqeyini təyin edən modal çalarların ətraflı inkişafı ilə xarakterizə olunan əsas dillərdən biri kimi çıxış edir. Həmin bu çalarlar, modallığın əsas ifadə vasitələrindən biri olan modal feillər vasitəsilə ötürülür. Bəzən modal feillərə yalnız sabit qrammatik göstərici kimi yanaşılır. Lakin modal feillər reallığı əks etdirməyə imkan yaradan əsas dil vasitələrindən biridir. Modal feillər vasitəsi ilə subyekt gündəlik həyatda qarşısına çıxan məsələlərə qarşı olan baxışını, ünsiyyət zamanı digər insanlara, problemlərə və digər sosial-mədəni faktorlara olan yanaşmasını ifadə edə bilir. Onlardan istifadə etməklə natiq və ya yazıçı məlumatın başqaları tərəfindən necə qəbul edilməsinə, onun etibarlılığına və səriştəsinə necə qiymət verdiyimizə böyük təsir göstərə bilər.

Modal feillər universal linqvistik kateqoriya kimi modallığın özəyini təşkil edir və təkcə ifadənin reallıqla obyektiv əlaqəsini deyil, həm də onun subyektiv xüsusiyyətlərinin məzmununu özündə birləşdirir. Modallığın ifadə olunması kontekstdən, onu ifadə edən şəxsdən və dinləyəndən birbaşa asılıdır. Müxtəlif dillərdə fərqli modal feillərdən istifadə olunması da elə bundan qaynaqlanır. Belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, modallıq insan amili ilə sıx bağlıdır və bu səbəbdən insanlar, geniş mənada desək cəmiyyət inkişaf etdikcə, modallıq anlayışı da dəyişir. İnsanların nitq aktı zamanı istifadə etdiyi sözlər və ifadələr cəmiyyət üzvlərinin tarixən dəyişən şüuru ilə bağlıdır, yəni cəmiyyət nə qədər inkişaf etmiş olarsa, dildə istifadə edilən ifadələr də o qədər tərəqqi göstərir. Bu dəyişkənlik inkişafda olan dünyada özünü bir çox sferada olduğu kimi müasir dilçiliyin tədqiqində də biruzə verir, buna görə də modallığın və onun əsas ifadə vasitələrindən biri olan modal feillərin linqvistik tədqiqi, onların sosial-mədəni və kommunikativ-praqmatik aspektləri daim aktualdır.

Dolayı nitq aktları, hedcinqlər və modal feillər kimi şeylərdən bəzi yollarla necə istifadə etdiyimizin şəxsiyyətlərarası aspekti hərfi leksik mənənin özündən daha vacibdir. Modal feillərin linqvokulturoloji özəlliklərindən danışarkən ilk növbədə

nəzakət kateqoriyasını qeyd etmək lazımdır. Bu kateqoriya insan ünsiyyətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində mühüm amil olmaqla yanaşı, linqvososial mədəniyyət hadisəsi kimi xalqın mədəni xüsusiyyətlərini formalaşdırır, yəni xalqın mədəniyyətinin tərkib hissəsinə çevrilir. Nəzakət kateqoriyasının linqvokulturoloji və sosial əsası nitq etiketində ifadə olunur. Bu zaman onların semantikasından deyil, pragmatikasından və modal mənaları üstünlük təşkil edir. Elektron Kembridc lüğətinin “qrammatika” ilə bağlı yazılmış hissəsində qeyd edilir ki, nəzakət dinləyiciniz və ya oxucunuzla yaxşı münasibət saxlamaqdır. İngilis dilində nitqi nəzakətli etməyin əsas yolu dinləyiciyə və ya oxucuya onlara dəyər verdiyinizi və hörmət etdiyinizi göstərməkdir.

İngilis dilində müəyyən modal feillərdən və xüsusən onların keçmiş zaman formalarından - “can, may, will” (could, might, should and would) daha nəzakətli üçün istifadə edirik. Bu modal feillərdən istifadə etməyin köməyi ilə nitq kontekstdən asılı olaraq daha rəsmi, mehriban, mədəni və ya nəzakətli hal alır. Müxtəlif modal feillərin köməyi ilə nitqdəki nəzakət kateqoriyasına aid nümunələrə nəzər salaq:

“Repeat your sentence.” – “Cümləni təkrar et/edin.”

“Could you repeat your sentence?” – “Cümləni təkrar edə bilərsən/bilərsiniz?”

“Send me the materials.” – “Mənə materialları göndər/göndərin.”

“Will you send me the materials?” – “Mənə materialları göndərərsən/göndərərsiniz?”

Yuxarıdakı nümunələrdə eyni cümləni həm modal feilli həm də modal feilsiz görürük. İlk cümlələr nəzakətsiz və kobud səslənsələr də, “could” və “will” modal feillərinin iştirakı ilə qurulan cümlələr daha nəzakətli hal alıb.

“May” modal feilinin iştirakı ilə daha nəzakətli formada icazə almaq mümkündür. Eyni məqsədlə “might” modal feilindən də istifadə etmək olar. Amma bu zaman rəsmi kontekstə ehtiyac duyulur. Məsələn, dərəcə gecikən bir tələbənin qura biləcəyi iki fərqli cümləyə baxaq.

“Let me come in.” – “İcazə verin içəri daxil olum.”

“May I come in?” – “Olar içəri daxil olum? / İçəri daxil ola bilərəmmi?”

Bu nümunədə “might” modal feilindən istifadə etmək olmur. Çünki müəllim-tələbə arasındakı münasibət rəsmi xarakter daşımır. Verilmiş nümunələrdən də görüldüyü kimi, eyni və ya oxşar məqsədləri ifadə etmək üçün modal feillərin köməyi olmadan da cümlələr qura bilirik. Lakin bu zaman nitqimiz daha kobud səslənir və nəzakət kateqoriyasına əməl etməmiş oluruq.

Ana dili ingilis dili olmayan insanlar bu dili öyrənərkən, və ya müxtəlif məqsədlər üçün ingilis dilində danışarkən modal feillərdən olduqca az istifadə edirlər. Təkcə modal feillərə diqqət yetirməklə insanların ana dilinin ingilis dili olduğunu yoxsa bu dili sonradan öyrəndiyini anlamaq mümkündür. Buna görə də bu dili öyrənərkən modal feillərdən düzgün istifadə etməyi öyrənmək lazımdır. Çünki dil sadəcə qrammatik qaydalardan, yazı, oxu və dinləmə bacarıqlarından ibarət deyil. Dil mədəniyyətlə birbaşa bağlı olan, həmin ölkənin milli-mənəvi və mədəni dəyərlərini ifadə edən mühüm bir faktordur. Belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, ana dili İngilis dili olan ölkələrdə modal feillərdən çox və yerində istifadə olunması səbəbi ilə ictimaiyyət arasında ingilislərin daha nəzakətli bir xalq olması fikri formalaşmışdır.

Azərbaycan dilində modal feillərin olmaması dilimizdə nəzakətlik kateqoriyası olmaması demək deyil. İngilis dilindəki müxtəlif modal feillər dilimizə “bilmək, bacarmaq, olmaq, icazə” və s. kimi tərcümə olunur və nitq zamanı əmr tonu ilə deyil daha nəzakətli danışılır. Bununla belə modal feillərin yoxluğu özünü müxtəlif tərcümələrdə və fikirlərimizi İngilis dilində ifadə etmək istədiyimiz zaman biruzə verir. Məsələn, ingilis dilini ikinci və ya üçüncü dili kimi öyrənən insanlar modal feillərin istifadəsi zamanı bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Xüsusən, çoxmənalı modal feilləri müxtəlif məqamlarda istifadə etmək dil öyrənənlərə mane olur. [29, s. 726] İnsanlar “could, can, may, will, would, might” modal feillərini sadəcə bir kontekstdə öyrənir və onlara lazım olan modal feili düzgün yerində işlədə bilmirlər. Bu məqam sadəcə azərbaycanlı dil öyrənənlərlə bağlı deyil, həmçinin İngilis dilini ikinci dil olaraq öyrənən müxtəlif millətlərin nümayəndələrinə də aiddir. Bu səbəbdən dil öyrənənlər modal feillərdən düzgün istifadə etmək üçün ingilis dilinə qarşı olan sosial-mədəni həssaslığı inkişaf etdirməlidirlər.

Həm sosial, həm də mədəni cəhətdən bir xalqın dünyagörüşünü əks etdirən ən geniş mövzulardan biri də “qadın” mövzudur. Müasir dövrdə qadının davranışı, həyat tərzi, sosial və şəxsi məsuliyyətləri kimi məsələlər hələ də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. İngilis mədəniyyətində “qadın” anlayışı müxtəlif əsərlərdə öz əksini tapmışdır. Öz əsərlərində bu mövzuya geniş yer vermiş yazıçılar, dövrün tələblərini qeyd etməklə qadının sosial rolunu hər zaman vurğulamışlar.

Məsələn, məşhur İngilis yazıçısı Ceyn Ostin 1813-cü ildə qələmə aldığı “Qürur və qərəz” adlı əsərində, həmin dövrdə yaşayan insanların qadınla bağlı olan düşüncələrini “must” modalının köməyi ilə ustalıqla izah edir. Aşağıdakı nümunədə o, dövrün tələblərindən ortaya çıxan və qadının malik olmalı olduğu bilik və bacarıqların əhəmiyyəti barədə danışır. XIX əsrdə, müəyyən bacarıqlara yiyələnməmiş bir qadının cəmiyyət tərəfindən, xüsusilə də yüksək zümrə tərəfindən qəbul edilmədiyini də bu əsərdə görmək mümkündür.

*“A woman **must** have a thorough knowledge of music, singing, drawing, dancing, and the modern languages, to deserve the word; and besides all this, she **must** possess a certain something in her air and manner of walking, the tone of her voice, her address and expressions, or the word will be but half-deserved.” – “Qadın sözə layiq olmaq üçün mükəmməl musiqi, mahnı ifa etmək, rəsm çəkmək və müasir dil biliklərinə sahib olmalıdır, və bütün bunlarla yanaşı o, havasında və yerləş tərzində, səsinin tonunda, xitabında və ifadələrində xüsusi nəyəsə malik olmalıdır, yoxsa söz haqqı olsa da buna yarı layiq olacaq.” [20, s. 148]*

Qadınla bağlı bir başqa məqama Uilkie Kolinsin “The woman in white” adlı əsərində rast gəlirik. Burada “ought to” yarı modal feilinin köməyi ilə bir qadının həyat yoldaşına olan münasibəti ilə bağlı belə bir cümlə verilib:

*“I believe it, that the fondest and truest of all affections is the affection which a woman **ought to** bear to her husband.” – “Mən inanıram ki, məhəbbətlə bağlı hər şeyin ən gözəl və ən doğrusu qadının həyat yoldaşına göstərməli olduğu məhəbbətdir.” [28, s. 165]*

Tədqiqat işinin ötən yarımfəsillərində modal feillərin müxtəlif mənalarını təhlil edərkən “ought to” modalı ilə bağlı qeyd edildiyi kimi burada da deyə bilərik

ki, “ought to” modalı bir qədər mənəvi borc mənası daşıyır. Əsərdə qeyd edilmiş bu cümlədə də görürük ki, ingilis mədəniyyətində qadının həyat yoldaşına duyduğu məhəbbət və sədaqət hissi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Modal feillərin linqvokulturoloji özəllikləri özünü qadın mövzusunda olduğu kimi, din mövzusunda da biruzə verir. Dini inanclar mədəniyyətin ən mühim tərkib hissələrindən biri hesab edilir. Belə ki, din vasitəsi ilə insanların ictimai şüuru, dünyagörüşü, həyata baxış bucağı formalaşır. Müxtəlif xalqların fərqli dinlərə inanması mədəniyyətlər arasında fərqlilikləri ortaya çıxaran əsas amillərdən biri kimi çıxış edir.

Qeyd edilmiş səbəbləri nəzərə alsaq, müxtəlif bədii ədəbiyyat nümunələrində dini inanclara yer verilməsi və onlardan danışarkən modallardan istifadə olunması olduqca təbiidir. Con Steynbekin “East of Eden” adlı əsərində “Habil və Qabil” məsələsinə toxunulur. [45, s. 54-55]

Məlumdur ki, bu mövzu istər Xristian dinində, istərsə də İslam dinində mövcuddur. Bu dini məsələyə əsərdəki 2 qardaş obrazının adları qoyularkən izah verilir və müxtəlif mədəni aspektlərdən yanaşılır. Bundan əlavə, obrazların “Habil və Qabil” ilə müqayisə olunması obrazları xarakter baxımından səciyyələndirmək üçün istifadə olunur. “Habil və Qabil” mövzusunun işlənməsi zamanı müəllif modal feillərdən istifadə edir və bunun üçün o, xristianların dini kitabı olan “İncil”ə istinad edir.

Əsərdə, Allah və Qabil arasında keçən, günahların bağışlanıb-bağışlanmaması ilə bağlı belə bir cümləyə yer verilmişdir:

*The Lord says, “If you do well, you **will be** accepted. And if you do not do well, you will sin. And your sin **will** try to rule over you, but you **will** rule over it.”- Allah deyir: “Əgər sən yaxşı etsən qəbul olunacaqsan. Və əgər sən yaxşı etməsən, günah işlədəcəksən. Və sənün günahın sənün üzərində hökmranlıq etməyə çalışacaq, lakin əksinə sən onu idarə edəcəksən.” [45, s.54]*

Əsərdə, İncilin ingilis dilində edilmiş tərcüməsindən gətirilmiş bu sitat onu göstərir ki, İngilis mədəniyyətində və dini inancında Allahın insanların günahı anlayıb, onu yaxşıya doğru idarə edə bildiyini gördüyü təqdirdə onları bağışlamağa

söz verdiyinə inanıldığını görürük. Verilmiş bu söz “will” modal feilinin köməyi ilə ustalıqla izah edilmişdir.

Digər yandan əsərdə, İncilin amerikan ingilis dilinə olunan tərcüməsindən eyni məsələ ilə bağlı başqa bir cümlə verilir:

“Rule over sin.” – “Günahına hakim ol.” [45, s.54]

Göründüyü kimi burada heç bir modal feildən istifadə olunmayıb, əskinə burada insanların bağışlanmasına dair bir söz yox, insanların özlərinin günahlarına hökmranlıq etməli olduqlarına dair əmr, tələb var.

Con Steynbekin bu məsələ ilə bağlı istifadə etdiyi digər bir mədəniyyət nümunəsi isə Yəhudilərin “Habil və Qabil” məsələsinə yanaşmasından verilmişdir. Əsərdə belə qeyd olunur:

*“You **may** rule over sin.” – “Sən günahların üzərində hökmranlıq edə bilərsən.”* [45, s.54]

“May” modalının istifadəsi ilə müəllif, insanlara seçim qoyulduğunu qeyd edir və nəticədə belə bir qənaətə gəlir:

*“The American translation orders men to triumph over sin. Many millions of people obey this because it is an order. The English translation makes a promise in “you **will**”, meaning that men will surely triumph over sin. And there are many millions who believe that they will overcome their sin even without trying. But the Hebrew word that translates as “you **may**”, gives a choice. A man can choose whether or not to fight against sin and to win.” – “Amerikan tərcüməsi insanlara günah üzərində qələbə çalmağı əmr edir. Milyonlarla insan buna tabe olur çünki bu əmrdir. İngilis tərcüməsində insanlara “you will” ifadəsinin köməyi ilə söz verilir, yəni insanlar həqiqətən günah üzərində qələbə çalacaqlar. Və milyonlarla insan var ki, heç nə etmədən günahlarının bağışlanacağına və günah üzərində qələbə qazanacağına inanır. Amma Yəhudi tərcüməsində istifadə olunan “you may” ifadəsi insana seçim şansı verir. İnsan özü günahla mübarizə aparıb-aparmayacağı barədə seçim edə bilər.”* [45, s. 55]

Modal feillərin insanlar arası ünsiyyətdə və mədəniyyətdə oynadığı rol özünü müxtəlif diskurs nümunələrində göstərdiyi kimi siyasi diskursdan da yan keçmir.

Siyasi diskurs, dövlətlər və xalq arasında sosial ünsiyyət vasitəsidir. Siyasi şəxslərin nitqləri geniş auditoriyalara ünvanlanır buna görə də natiqlik bacarıqlarına malik olan siyasətçilər cəmiyyətdə öz mövqelərini, vəzifə və öhdəliklərini, məsuliyyətlərini və funksiyalarını ifadə etmək üçün dilin zəngin imkanlarından istifadə etməyə yönəlirlər.

Diskursun bu növünə prezidentlərin inaqurasiya nitqlərində, siyasi məruzələrdə, mitinqlərdəki çıxışlarda, siyasi xadimlərin icmal nitqlərində, siyasi debatlarda, parlament mübahisələrində, siyasi repotajlarda və s. rast gəlmək olar. Dil və siyasət son dərəcə bir-biri ilə bağlı olduğuna görə, siyasətçilər öz nitqlərinə cazibədarlıq və təsirlilik artırmaq üçün xüsusi dil formalarından istifadə etməyə meyillidirlər. Bununla da onlar fərqli oriyentasiya və səviyyələrdə olan müxtəlif insanlara bir anda müxtəlif mesajlar göndərməyə imkan qazanır, manipulyasiya etmə şansını əldə edir və dildən inandırıcı şəkildə istifadə edirlər. Barak Obamanın İranla bağlı yaranan nüvə silahı problemi ilə bağlı etdiyi çıxışdan bir nümunəyə nəzər salaq.

“And that is why we must to be united in preventing Iran from acquiring a nuclear weapon, and urging the Islamic republic to live up to its international obligations.” - “Və buna görə də biz İranın nüvə silahına yiyələnməsinin qarşısını almaqda həmrəy olmalıyıq və İslam Respublikasını beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirməyə çağırmalıyıq.” [56]

Burada B. Obama öncə niyəsini axtardığı bir məqam olduğunu vurğulamağa çalışır, sonra isə axtardığı “niyə” nin səbəbini özü verir. O, pragmatik nöqteyi-nəzərdən deyim dolaylı nitq tələb aktını təşkil edir. Sual cümləsi “must” modal feilini nəzərdə tutur, və natiq öz-özünə sual verməklə qarşılıqlı əməkdaşlığın vacibliyi barədə dinləyiciyə mesaj çatdırmaq istəyir.

2009-cu il yanvar ayının 20-də Barak Obamanın prezident seçildikdən sonrakı inaqurasiya nitqində də modal feillərin istifadəsinə rast gəlinir.

*“Starting today, we **must** pick ourselves up, dust ourselves off, and begin again the work of remaking America. ... and we **must** carry those lessons into this time as well.” - “Bu gündən etibarən biz özümüzü ayağa qaldırmalı, özümüzü tozdan*

təmizləməli və Amerikanın yenidən qurulması işinə yenidən başlamalıyıq. ... və biz o dərsləri bu vaxta da daşmalıyıq.” [56]

Siyasi diskursun semiotikasını araşdırarkən Şeyqal bu cür çıxışların əsas funksiyaları ilə bağlı bəzi tədqiqatlar aparmışdır. Obamanın andıçmə nitqindən verilən bu nümunədə Şeyqalın vurğuladığı deklarativ funksiyaya rast gəlirik. Bu funksiyanın əsas məqsədi çıxış zamanı natiqin əsas məqsədinin nə olması ilə bağlıdır. Məsələn, burada natiq auditoriya qarşısında öz nitqini didaktikayla genişləndirərək müdrik müəllim kimi çıxış edir. Onun əsas məqsədi insanların, müasir cəmiyyətin tərbiyəsinə əsaslanan, nəsildən nəsilə keçən dəyərləri qoruyub saxlamaq, dövlət və xalqın qarşısında olan mənəvi borcdan və seçim etdikdə hansı prinsiplərə uyğun olaraq hərəkət etməli olduqlarını yada salmaqdır.

Oxşar bir nümunəyə Co Baydenin çıxışlarından birində rast gəlirik.

*“We **must** restore the soul of America.” - “Biz Amerikanın ruhunu bərpa etməliyik.”* [65]

8 Noyabr 2020-ci ildə etdiyi “zəfər” çıxışı zamanı Co Bayden öz nitqinin təsirliliyini artırmaq və eyni zamanda dinləyicilərdə ruh yüksəkliyi, inam və məsuliyyət hissi oyandırmaq üçün modal feillərdən istifadəyə üstünlük verir. Verilmiş nümunədən onun xalqa səslənişi zamanı hər bir amerikalının ölkənin gələcəyində məsuliyyət daşmalı olduğunu uğurlu bir yolla vurğulayır. Bayden, qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmaq üçün ictimaiyyəti ona inanmağa və birgə işləməyə cəlb edir. Burada dinləyiciyə millətçilik, birlik, bərabərlik kimi mənəvi dəyərlər ötürülməyə çalışılır.

Modal feillərin reallığı əks etdirdiyi bir digər sahə isə dövrümüzün ən aktual probleminə çevrilən koronavirus vasitəsi ilə müşahidə olunur. Covid-19 kimi qlobal böhran dövründə effektiv ünsiyyət həyati əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Ötən iki il ərzində virus bizim sosial əlaqələrimizə təsir etməklə yanaşı, həm də ünsiyyət tərzimizi dəyişdi. Bir çox səhiyyə təşkilatları və höhumət orqanları ictimaiyyətə daha səmərəli şəkildə xitab etmək üçün linqvistik formalardan daha diqqətlə istifadə etməyə başladılar. Cəmiyyətə virusdan qorunmaq, pandemiya şəraitində qaydalara əməl etmək kimi məsələlərin xəbər verilməsi zamanı imperativ diskurs vasitələrinin

işlənmə tezliyi dəyişdi və xüsusilə modal feillər nitqin təsirliliyini və məntiqi mənasını daha dəqiq istifadə etmək üçün daha çox istifadə olunmağa başlandı.

İstifadə edilən modal feillər zaman irəlilədikcə dəyişməyə və təsir gücünü artırmağa davam edir. Əgər koronavirusun bu bir neçə il ərzindəki vəziyyətinə nəzər salsaq görürük ki, pandemiyanın birinci dalğası zamanı səhiyyə qurumları ictimaiyyətə səslənərkən “should” modal feilindən istifadə edirdi. Çünki bu anlayış hər kəs üçün yeni və müvəqqəti bir problem kimi məna ifadə edirdi. Lakin zaman keçdikcə vəziyyət daha ciddi bir vüsət aldı, bununla da “must” modal feilinin işlənmə tezliyi artdı. Xüsusən qapanmalar zamanı müəyyən qadağalar və məhdudiyətlərlə bağlı məsələlərin insanlara media vasitəsi ilə çatdırılması zamanı “must, must not, cannot” kimi modal feillərdən istifadə edilir. Bu iki modal feil daha güclü və zəif öhdəlik mənalrı ifadə edir. Bununla yanaşı edə biləcəyimiz, qadağa olmayan məsələlərdən danışarkən də “can, may” modallarında istifadə edildiyinə şahid oluruq. Virusə yaxalananların sayının nisbətən azaldığı dövrlərdə isə pandemiyanın bitəcəyinə dair çoxlu təxminlər və gümanlar edilir ki, bu da tez-tez qarşımıza “may, might, will” kimi modal feilləri çıxarır.

*“A Covid certification scheme is in place for venues including nightclubs, meaning people **must** provide proof of their vaccination status or a recent negative test.” - “Kovid sertifikatlaşdırma sxemi gecə klubları da daxil olmaqla məkanlar üçün mövcuddur, yəni insanlar peyvənd statusu və ya son mənfi testin sübutunu təqdim etməlidirlər.” [57]*

*“People who develop Covid symptoms or test positive **must** self-isolate for 10 days.” - “Kovid simptomları mövcud olan və ya testi müsbət olan insanlar 10 gün ərzində özlərini təcrid etməlidirlər.” [64]*

*“Students, teachers, and staff **should** stay home when they have signs of any infectious illness and be referred to their healthcare provider for testing and care.” – “Tələbələr, müəllimlər və işçilər hər hansı bir yoluxucu xəstəlik əlamətləri olduqda evdə qalmalı və müayinə və baxım üçün tibb xidmətinə müraciət etməlidirlər.” [58]*

*“The pandemic is far from over, but I am hopeful we **can** end the emergency phase in 2022 and address other health threats that urgently require our attention.”*

– *“Pandemiya bitmək üzrədir, lakin ümid edirəm ki, fəvqəladə vəziyyət mərhələsini 2022-ci ildə bitirə və təcili diqqətimizi tələb edən digər sağlamlıq təhdidlərini həll edə bilərik.”* [59]

Yuxarıdakı nümunələrdə müxtəlif saytlarda və səhiyyə işçilərinin nitqlərində modal feillərin işləndiyini görürük. İstifadə edilmiş modal feillər vasitəsi ilə yazıçı və ya natiqlər məsələyə dair subyektiv baxışlarını, müəyyən məsuliyyət və öhdəlikləri, mümkünlükləri ifadə edirlər. İlk 2 nümunədə deontik modallığın təsiri ilə öhdəlik və məcburiyyət daha çox özünü göstərir. Üçüncü nümunə daha çox tövsiyə və təklif məzmunu daşıyır. Son 2 nümunədə isə epistemik modallıqdan istifadə olunur və bu modal feillər mümkünlük və güman bildirir. Göründüyü kimi modal feillər sadəcə qrammatik kateqoriya kimi feillərə kömək etməklə qalmır, həm də həyatımızın ən aktual məsələlərindən danışarkən güclü mənə çalarları yaradaraq nitqi daha mənalı və dolğun edir.

Bəzi məqamlarda modal feillərin işlənməsi mümkün olmur və bu səbəbdən, nəzərdə tutulmuş fikrin daha dolğun ifadəsini başqa modal ifadələr vasitəsi ilə yerinə yetirməli oluruq. Bu onu göstərir ki, dildə danışanın söylədiyi fikrə və hərəkətə münasibətini ifadə edən tək dil vahidləri modal feillər deyil. Bunun üçün də modal feilləri əvəz edə biləcək digər dil vahidlərinin araşdırılması yüksək əhəmiyyət daşıyır.

II FƏSİL.

İNGİLİS DİLİNDƏ MODAL FEİLLƏRİN VƏ ONLARIN EKVİVALENTLƏRİNİN LİNGVİSTİK TƏHLİLİ VƏ İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. İngilis dilində modal feillərin ekvivalentlərinin təsnifatı və onların kontekst daxilində tədqiqi

M. Məmmədova və D. Yunusov “İngilis dilinin qrammatikası” adlı kitabda modal feillərə belə bir tərif vermişlər: “Modal feillər hərəkəti deyil, hərəkətə münasibəti ifadə edir, başqa sözlə hərəkətin baş verməsinin mümkünlüyünü, ehtimalını, zəruriliyini və s. göstərir.” [2, s. 291] Belə ki, modal feillər ayrılıqda əsas feil kimi yox, əsas feilə qoşulmaqla müəyyən məna çalarları yaratmağa və onları gerçəkliklə əlaqələndirməyə xidmət edir. Lakin dildə bu məqsədə xidmət edən yeganə vasitə modal feillər deyil. Müasir ingilis dilində “can, could, may, might, must, shall, should, will, would, dare, ought to, need ” əsli və yarı modal feillərdən başqa bir də modal feillərin ekvivalentləri mövcuddur.

Ekvivalent (aequivalentis) Latın sözü olub dilimizə “bərabərqiymətli, bərabərdəyərli” kimi tərcümə olunur. [52] Əgər bir söz digərinin ekvivalentdirsə deməli onunla eyni və ya yaxın təsir gücünə malik olmalıdır. Bu sözün mənasını araşdırdıqda aydın olur ki, modal feillərin ekvivalentləri dedikdə onların yerində işləyə bilən və müəyyən məna fərqləri olmaqla onları əvəz edə bilən, modal feillərlə müəyyən dərəcədə bərabərqiymətli anlayışlar nəzərdə tutulur.

Modal feillərin ekvivalentləri əsasən modal feillərin mövcud olmayan formalarının yerində işlənir. Qrammatik xüsusiyyətlərdə yaranan fərqlərdən meydana gələn çatışmazlıqlar modal feillərin ekvivalentləri vasitəsi ilə əvəzlənə bilər. Bununla yanaşı ekvivalent hesab edilən modal ifadələr həm də modal feillərin özlərinin yerində də işləyə bilər.

Dildə hansı modal feilin və ya ekvivalentin istifadə olunmasını seçərkən, danışanın və ya yazarın diqqət yetirdiyi bir sıra məqamlar var:

1. Danışılan mövzu ilə bağlı ümumi bilik və insanların düşüncəsi

2. Natiqlərin məsələyə subyektiv nöqteyi-nəzəri və konkret şəraitlə bağlı ortaya çıxan inancları və müraciət etdikləri şəxsə münasibəti (qeyri-rəsmi, rəsmi)

Haqqında danışılan fikir, situasiyadan və kontekstdən asılı olaraq modal feillərin ekvivalentləri istər yazılı, istərsə də şifahi dildə öz əksini tapır. Modal feillərin ekvivalentləri leksik və qrammatik cəhətdən modal feillərlə həm oxşar həm də fərqli cəhətlərə malikdirlər. Bütün bu fərqləri anlamaq və onları düzgün dil normaları daxilində işlətmək üçün, modal feillərin ekvivalentlərinin müxtəlif kontekstlərdə işlənməsini araşdırmaq vacibdir.

Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif ekvivalentləri və onların hansı modal feilləri əvəz edə bildiklərini görmək mümkündür.

to be able to	can, could
to manage to	can, could
to have to	must
had better	should, ought to
to be obliged to	must
to be supposed to	must, should
to be meant to	must, should
to be allowed/permitted to	may, might, can
to be to	must

Qeyd edilmiş ekvivalentlərin işlənmə məqamlarına müxtəlif kontekstlərdən verilmiş nümunələr əsasında nəzər salaq:

“To be able to”

Bu modal ifadə “can” və “could” əsli modal feillərinin ekvivalenti olub, əsas feillə ifadə olunmuş fikrə bacarıq və qabiliyyət mənası qatır.

“She is able to prepare home-made food without her mother’s help.” – “O, anasının köməyi olmadan ev yeməyi hazırlaya bilir.”

“They were able to make a perfect presentation to show at the lesson.” – “Onlar dərsdə göstərməyə mükəmməl bir təqdimat düzəldə bildilər.”

Bacarıq və qabiliyyətlərdən başqa “to be able to” bir dəfəyə məxsus edilmiş, və nail olunmuş məsələlərlə bağlı xüsusi məqamlarda da istifadə olunur.

“She is usually bored when she learns some new words from the book, but yesterday, she was able to learn the words easily with the help of the slideshow.” – “O, adətən yeni sözləri kitabdan öyrənərkən sıxılır, amma dünən yeni sözləri təqdimatın köməyi ilə asanlıqla öyrənə bildi.”

Xüsusən “can” modal feilinin istifadə oluna bilmədiyi zamanlarda da “to be able to” ekvivalentindən istifadə edilir.

“I hope I may be able to come back and recall those pleasant memories once more.” – “Ümid edirəm ki, geri qayıdıb o xoş xatirələri bir daha görə biləcəyəm.”
[53, s. 138]

Yuxarıda verilmiş nümunədə 2 modal ifadə mövcuddur. Əsli modal feil olan “may” cümləyə yəqinlik, güman; “be able to” modal feil ekvivalenti isə bacarmaq, qadir olmaq mənası qatır.

“To manage to”

“To be able to” modal ekvivalenti kimi, bu ifadə də “bacarmaq” mənası daşıyır. Məsələn,

“I did not manage to do my home tasks.” – “Mən ev tapşırıqlarımı edə bilmədim.”

“To manage to” ekvivalentini həm “can”, “could” əsli modal feillərdən, həm də “be able to” ifadəsindən fərqləndirən önəmli bir fərq var. Bu fərq ondan ibarətdir ki, “manage to”-də istifadə edərkən əsas feillə ifadə olunmuş hərəkətin icrasının çətin olduğunu, lakin buna baxmayaraq bu işi görməyi bacardığımızı ifadə edə bilirik.

“Anna managed to book a great hotel room.” - “Anna əla bir otel otağı bron edə bildi.”

Yuxarıdakı cümlədə “managed to” dan istifadə etməklə, bir neçə təxmin iləri sürə bilirik. Məsələn, əslində o oteldə rezervasianın bir qədər çətin olduğunu və ya maddi cəhətdən problemlər olsa da Annanın otel otağını bron etməyə nail olduğunu anlaya bilirik. Ümumiyyətlə, bu modal ifadə həm epistemik, həm də dinamik xarakter daşıyır. Çünki burada həm bacarıq, həm də ehtimal mənası var.

“To have to”

“Must” əsli modal feilinin ekvivalenti olan bu ifadənin işlənmə diapazonu olduqca genişdir. Müasir kommunikativ İngilis dilində “have to”, “must” modalından daha çox istifadə olunmağa başlayıb.

Öhdəlik, vaciblik, məcburiyyət kimi mənalar ifadə edən bu modal ifadə dilimizə “-malı, -məli” kimi tərcümə olunur. Təsdiq cümlələrdə “must” modal feili danışanın özü üçün nəzərdə tutduğu, etməli olduğu məsələlərdən danışarkən istifadə olunur. Bundan fərqli olaraq, “have to” isə nəzərdə tutulmuş öhdəliklə bağlı ikinci bir seçim olmadığını, xarici təsirlərdən və ya başqa biri tərəfindən tapşırılmış bir öhdəliyimizin olduğunu göstərmək üçün istifadə olunur.

They have to correct these mistakes soon or the project will fail. - Onlar bu səhvləri tezliklə düzəltməlidirlər, əks halda layihə uğursuz olacaq.

All of you have to wear your masks. – Hamınız maska taxmalınız.

Bununla yanaşı “have to” bir şeyin arzu edildiyini və ya edilməli olduğunu söyləyərkən işlənir. Bu zaman əsas feildəki hərəkətin edilməsinin şiddətlə tövsiyə olunduğunu anlayırıq.

“You have to watch that film, that’s amazing!” – “Sən o filmə baxmalısan, o əladır!”

Əlavə olaraq “have to” demək istənilən ifadəni vurğulamaq üçün müxtəlif şifahi ifadələrdə istifadə olunur.

“I have to admit that I expected worse results.” - “Etiraf edirəm ki, daha pis nəticələr gözləyirdim.”

“I have to warn you, the exam questions are really complicated.” – “Səni xəbərdar etməliyəm ki, imtahan sualları həqiqətən mürəkkəbdir.”

Çoxmənalı bir ifadə olan “have to” qıcıq və ya qəzəbi ifadə edən suallar və ya ifadələrdə istifadə olunur. Bu zaman cümləni deyən şəxs fikrinə bir qədər etiraz, narazılıq qatır.

“Do you have to be so unreasonable?” – “Bu qədər məntiqsiz olmalısən? [57]

Xüsusən Amerikan ingilis dilində yayılmış olan bir ifadə var ki, “have to” ilə oxşar və ya çox zaman eyni mənaya gəlir. Bu modal ekvivalent “have got to” ifadəsidir. Bu ifadə danışıq dilində və qeyri-rəsmi üslubda daha çox yayılmışdır. Filmlərdə, intervyularda, gündəlik danışıqda “have got to” ifadəsini tez-tez eşidə bilərik. Hətta Amerikan ingilis dilində, danışıq zamanı bu ifadə “gotta” şəklində qısaldılır.

“I have got to call him.” (= I have to/must call him.) – Mən ona zəng etməliyəm.

“She has got to take these pills.” (= She has to take these pills.) – “O, bu həbləri qəbul etməlidir.”

“Had better”

Məsləhət, tövsiyə, xəbərdarlıq kimi mənalar ifadə edən bu modal ifadə “should” əsl modal feili və “ought to” yarı modal feilinin ekvivalenti kimi qarşımıza çıxır. Dilimizdə “yaxşısı budur, yaxşısı” kimi başa düşülür.

“You had better return to your partner and enjoy her smiles, for you are wasting your time with me.” – “Yaxşısı öz partnyorunun yanına qayıdıb onun təbəssümlərindən həzz alasan, mənimlə vaxtını boş yerə keçirirsən.” [20, s. 15]

Burada istifadə olunmuş “had better” ifadəsi yerinə “should” modal feili də istifadə olunsaydı, yenə də cümlədə məsləhət və ya tövsiyə mənası olacaqdı. Lakin bu ekvivalentdən istifadə etməklə cümlə daha ekspressiv və təbii səslənib. Çünki “should” ümumi mənada məsləhət bildirdiyi halda, “had better” daha spesifik kontekslərdə işlənir və verilmiş məsləhəti daha güclü edir.

Danışıqda istifadə olunan ingilis dilində, “had better” modal ifadəsini işlədərkən qısaltmalardan istifadə olunması olduqca yayılmışdır. Məsələn,

“He’d better have a placement interview before he starts a language course.”
 - *“Yaxşısı o, dil kursuna başlamazdan əvvəl səviyyə yoxlanışı müsahibəsindən keçsin.”*

Müasir ingilis dilində “had better” in istifadəsində bəzi dəyişikliklər də görmək mümkündür. Məsələn, çox zaman onun əvəzinə “had best” ifadəsindən istifadə olunduğuna şahid oluruq. Bu zaman ifadənin mənası “ən yaxşısı” kimi anlaşılır və daha çox qeyri-rəsmi kontekstlərdə işlənir.

You had best tell her that you won't be able to come to her party. – Ən yaxşısı ona yığıncağına gələ bilməyəcəyini de. [49]

“To be obliged to”

Polisemantik xüsusiyyətə malik olan “must” modal feilinin ekvivalentlərindən biri “to be obliged to” modal ifadəsidir. Bu ifadə “must” modalını yalnız məcburiyyət mənasında, deontik modallıq çaları mövcud olduğu zaman əvəz edə bilər. Lakin əksər hallarda daha xüsusi məzmun daşıyır və öhdəlikdən daha çox məcburiyyət və borcluluq mənası bildirir. Əsas feillə birgə “to be obliged to” istifadə etməklə, əslində o hərəkəti etmək istəmədiyimizi amma buna məcbur qaldığımızı ifadə edirik. Qeyd edilmiş mənaya “The woman in white” əsərindən verilmiş bu nümunələrdə “to be obliged to” modal feil ekvivalentinin işlənməsinə nəzər salaıq.

“When I first tried to move, the effort was so painful to me that I was obliged to desist.” – “Mən ilk dəfə hərəkət etməyə çalışanda bu mənə çox ağırlı gəldi, və əl çəkmək məcburiyyətində qaldım.” [53, s. 332]

“He informed Lady Glyde that he was obliged to go out, but added that he hoped to be back before she left.” – “O, Ledi Qlayda məlumat verdi ki çölə çıxmaq məcburiyyətindədir, lakin o, getməmişdən əvvəl qayıdacağına ümid etdiyini də əlavə etdi.” [20, s. 385]

“To be supposed to”

Ümumilikdə bu ifadə öz çoxmənalılığı ilə seçilən ekvivalentlərdən biri hesab olunur. İlk mənə olaraq, qabaqcadan planlanmış, nəzərdə tutulmuş məsələlərdən danışarkən “to be supposed to” modal ekvivalentindən istifadə edilir.

“The event was supposed to be held secretly.” - “Tədbir gizli keçirilməli idi.”

Kimdənsə hansısa hərəkəti gözləyiriksə, və ya baş verməsi mümkün olan, gözlənilən bir məsələdən danışarkən “to be supposed to”dan istifadə olunur.

“The Ukrainian president was supposed to leave the country, but he did not do so and started to fight courageously.” - “Ukrayna prezidenti ölkəni tərk etməli idi, lakin o, bunu etmədi və cəsarətlə döyüşməyə başladı.”

Son günlərin ən aktual məsələsi halına gələn Rusiya-Ukrayna müharibəsi ilə bağlı danışarkən hər kəs Ukrayna prezidentinin ölkəni tərk edəcəyini gözləyirdi. Lakin o gözlənilənlərin əksinə cəsarətlə ölkəsini qorumağa başladı. Bu və bunun kimi ehtimal olunan, gözlənilən məsələlərdən danışarkən, öz təxminlərimizi edərkən “be supposed to” ifadəsindən istifadə edə bilirik.

Bundan başqa “to be supposed to” bir şeydən qəzəbləndiyini və ya incidiyini göstərmək üçün istifadə olunur.

Was that supposed to be interesting? I thought it was quite dull. - Bu gülməli idi ki? Mən bunu olduqca darıxdırıcı hesab etdim.

Bəzi deontik modal feillər kimi, “to be supposed to” ifadəsi də kiməsə nəşə etməyə icazə verilib-verilmədiyini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Bu zaman bu ifadə “must” modal feilinin ekvivalenti kimi çıxış edir.

“Children are not supposed to leave school without their parents.” – Uşaqlar valideynsiz məktəbi tərk etməməlidirlər.

“Should” və “ought to” modal feillərinin ekvivalenti kimi istifadə olunarkən, “to be supposed to” məsləhət, tövsiyə xarakterli modal ifadə rolunu oynayır.

“You are supposed to buy her a gift, all women expect gifts on special days.” – Sən gərək ona hədiyyə alasan, bütün qadınlar özəl günlərdə hədiyyə gözləyirlər.

“To be meant to”

Gözlənilən, baş verməsi mümkün olan məsələlərdən danışdığımız zaman bu modal ifadədən istifadə edirik.

“It is meant to be sunny this afternoon.” – “Bu günorta günəşli ola bilər.”

Britaniya ingilis dilində bu ifadə “supposed to” ifadəsi ilə demək olar ki, eyni hesab olunur və tam oxşar kontekstlərdə işlənir.

The carriages are meant to arrive every 20 minutes.

The carriages are supposed to arrive every 20 minutes.

Hər iki cümlə “*Faytonların hər 20 dəqiqədən bir gəlməsi nəzərdə tutulmuşdu./ Faytonlar hər 20 dəqiqədən bir gəlməli idi.*” kimi tərcümə oluna bilər.

“To be allowed/permitted to”

Bu iki ifadə “may, can” kimi modal feillərin ekvivalenti kimi istifadə oluna bilər. İcazə ilə bağlı məqamlarda işlətdiyimiz bu 2 ifadə heç də hər zaman bir-birini əvəz edə bilmir. Hər hansı bir məsələ ilə bağlı icazə olduğunu, nəyisə etməyin mümkün olduğunu və ya əksinə nəsə etməyə icazə olmadığını, hərəkətin icrasına imkan olmadığını deyərkən “to be allowed to” ifadəsindən istifadə edirik.

“We dine at Rosings twice every week, and are never allowed to walk home. Her ladyship’s carriage is regularly ordered for us.” – “Biz Rozinqsdə həftədə iki dəfə nahar edirik və bizə heç vaxt evə piyada getməyə icazə verilmir. Onun xanımlıq arabası bizim üçün müntəzəm olaraq sifariş edilir.” [20, s.144]

“To be allowed to” həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi kontekstlərdə istifadə oluna bilər. Amma bundan fərqli olaraq “to be permitted to” adətən icazə və qadağanı ifadə etmək üçün qanunlar və qaydalarla istifadə olunur. Bu zaman bu ifadə “must” modal feilinin ekvivalenti kimi çıxış edə bilər.

“It is not permitted to use mobile phones on the aeroplane.” - “Təyyarədə mobil telefondan istifadə etmək qadağandır”.

“To be to”

Əvvəlcədən təyin edilmiş, nəzərdə tutulmuş hərəkətin icra edilməli olduğunu bildirmək üçün bu modal feil ekvivalentindən istifadə edirik. Bu ifadə müxtəlif kontekstlərdə “must” modalının əvəzləyicisi kimi çıxış edir və bir çox kontekstdə istifadə oluna bilər.

Əmr cümlələrində kiməsə nə etməli olduğunu deyərkən bu ifadədən istifadə edirik.

Everybody is to stay here until emergency services come. – Təcili yardım gələnə qədər hamı burada qalmalıdır.

Nə etmək lazım olduğunu söyləmək və ya soruşmaq üçün də “to be to”dan istifadə olunur. Bu zaman bu ifadə “to be supposed to” ilə sinonim hesab oluna bilər.

“What is he to do?” – “O nə etməlidir?”

“What is he supposed to do?” - “O nə etməlidir?”

“To be to” modal ekvivalentinin digər işlənmə məqamı yaxın gələcəkdə baş verəcək olan planlar ilə bağlıdır.

“The president is to visit the ministers this Friday.” – Prezident cümə günü nazirlərlə görüşəsidir.

Xüsusən inkar cümlələrin köməyi ilə bu ifadədən ciddi qadağalardan danışarkən istifadə edə bilərik. Bu zaman “to be to”, “must” modal feilinin inkarının əvəzləyicisi kimi çıxış edir.

“You are not to take off your mask on the trains.” – “Qatarda maskanızı çıxarmamalısınız.”

“To be to” həm də “shall, will” modal feillərinin ekvivalenti kimi də işlənir. Bu zaman gələcək zamanda baş verəcək olan hərəkətlə bağlı bir qeyri-müəyyənlik də ola bilər.

“He is to retire next year.” – “O, gələn il təqaüdə çıxacaq.”

Burada dəqiqlik və ya qətilik göstəricisi olmadığından deyə bilərik ki, verilmiş nümunədə hərəkətin baş verməsi mümkündür, lakin olmaya da bilər.

Təsnifatı verilmiş modal ekvivalentlər və onların istifadəsindən ortaya çıxan məsələləri ümumiləşdirsək belə bir nəticə əldə edirik:

- Modal feillərin ekvivalentləri dedikdə “to be able to”, “to manage to”, “to have to”, “to be to”, “to be permitted/allowed to”, “had better”, “to be meant to”, “to be supposed to”, “to be obliged to” nəzərdə tutulur.
- Modal feillərin semantik funksiyasında olduğu kimi, onların ekvivalentləri də mümkünlük, zərurilik, məcburiyyət, icazə və s. mənalar bildirir.
- Modal feillərin ekvivalentlərindən istifadə etmək bədii ədəbiyyatda, siyasi nitqlərdə, mediada, gündəlik danışmada elə modal feillərin özləri qədər yayılmışdır.

Gətirilmiş nümunələrə əsaslanaraq onu deyə bilərik ki, modal feillərin və onların ekvivalentlərinin linqvistik təhlili zamanı qarşımıza çıxan məqamların geniş surətdə təhlili onların semantik cəhətlərini araşdırmaqla kifayət etmir. Modal feillər və

onların ekvivalentlərini təhlil edərkən, onların müxtəlif kontekstlərdə işlənməsini daha aydın izah etmək üçün onların müxtəlif funksiyaları yerinə yetirməkdə əhəmiyyətli rol oynayan leksik-qrammatik xüsusiyyətlərini də qeyd etmək vacibdir.

2.2. İngilis dilində modal feillərin və onların ekvivalentlərinin leksik xüsusiyyətləri

Leksik xüsusiyyətlər dildəki bütün vahidlərin araşdırılması zamanı ortaya çıxan vacib aspektlərdən biridir. Dilçilikdə müəyyən bir qrup dil vahidinin tədqiqatı zamanı onun semantikasının vacibliyi qədər, leksik cəhətdən ortaya çıxan özəllikləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Leksik xüsusiyyətlər dedikdə qoyulmuş məsələyə 2 sferadan baxmaq mümkündür. Ümumiyyətlə, leksik xüsusiyyət birbaşa sözlə əlaqəli olduğundan, leksik xüsusiyyətlər ilk olaraq dil vahidlərinin konstruktiv quruluşu, daha sonra isə semantika ilə sıx əlaqəsi olan işlənmə məqamları ilə bağlı olur.

Modal feillər quruluş etibarını ilə əsasən sadə olurlar. Əksinə olaraq onların ekvivalentləri isə tərkibi feil strukturuna malik olurlar. Modal feillər və onların ekvivalentləri müasir İngilis dilinin leksikonunun mühüm bir hissəsini təşkil edir. Say baxımından limitli olmalarına baxmayaraq, onların istifadəsi nitqin ekspressivliyində və fikrin tam aydın izah olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin tədqiqi zamanı qarşımıza çıxan çoxmənalılıq və onların müxtəlif diskurs nümunələrində işlənməsi modal feillərin leksik xüsusiyyətlərinin zənginliyi hesabına baş verir.

Bəzi əsli modal feillər əsas nitq hissələri və şəkilçilər ilə omonimlik təşkil edirlər. Tamamilə müxtəlif mənalar daşıyan bu sözlər ayrı-ayrı nitq hissələrinə mənsub olan dil vahidləridirlər. Modal feillərlə omonimlik təşkil edən əsas hissələri sayca çox deyil. Bu sözlərə “can, must, may, might, will, need” sözlərini misal çəkə bilərik:

Əsli modal feil olan “can”, nitq hissəsi olaraq isim olan “can” sözü ilə omonimdir. Bu söz dilimizə “konserv” kimi tərcümə olunur və modallıqla bir əlaqəsi olmur. Məsələn,

“I have a healthy lifestyle, so I never eat canned food.” – “Mənim sağlam həyat tərzim var, buna görə də mən konservləşmiş yeməklər yemirəm.”

“Can” sözü həm də müasir danışıq ingilis dilində türmə sözünü ifadə etmək üçün istifadə olunur. Bu qeyri-rəsmi xarakter daşısa da danışıq dilində anlaşılır.

“She has been living in a can for years.” – “O, illərdir ki, türmədə yaşayır.”

“Must” bəzən cümlədə modal feil kimi yox, isim kimi çıxış edir. Lakin istisna olaraq deyə bilərik ki, “must” sözü isim olaraq tamamilə başqa mənə ifadə etmir və dilimizə “məcburiyyət, öhdəlik, borc, vacib” kimi tərcümə olunur. Göründüyü kimi bu söz cümlədə “must” modal feilinin işlənməsi ilə oxşarlıq təşkil edir.

“In order to win this competition you have to train a lot. This is your must.” – “Bu yarışmada qalib gəlmək üçün çoxlu məşq etməlisən. Bu sənin öhdəliyindir.”

“If you live in Virginia a car is a must.” – “Əgər Virciniyada yaşayırsansa maşın məcburiyyətdir.”

“Must” morfemi həm də prefiks kimi istifadə olunur. Sözü əvvəlinə qoşularaq yeni söz yaradan bu şəkilçi də, elə “must” modalının ifadə etdiyi vaciblik mənasını ifadə edir. Bu şəkilçi əksər hallarda feillərə qoşulur və isim yaradır. Bəzən “must” şəkilçisi ilə düzəlmiş isimlər dilimizə tam olaraq tərcümə oluna bilmir. Belə olan halda o sözləri “vacib, mütləq” kimi anlaya bilərik.

Məsələn,

“The cotton sweatshirt is this season’s must-have.” – “Pambıq sviter bu fəsildə mütləqdir.”

“If you need to learn about history reading books by Herodotus is must-read.” – “Əgər tarix öyrənmək istəyirsənsə Herodotun kitablarını oxumaq vacibdir.”

“May” modal feili də əsas nitq hissəsi olan “may” sözü ilə omonimlik təşkil edir. İlkin mənada bu söz “May ayı” mənasını verir. Bundan əlavə “may” sözü həm də yemişan ağacının çiçəklərinə verilən addır. Bu sözün isim kimi istifadə olunması onun modal mənası ilə heç bir oxşarlıq təşkil etmir.

“She has never seen may blossoms.” – “O, heç vaxt yemişan çiçəkləri görməyib.”

“Might” sözü modal feildən əlavə həm də isim kimi istifadə olunur. Bu söz dilimizə “güc, qüvvət” kimi tərcümə olunur.

“He worked with all her might to get this job.” – “O bütün gücü ilə bu işi əldə etmək üçün çalışdı.”

“Will” sözü modal feil və ya gələcək məzmunlu köməkçi feildən əlavə isim və ya əsas feil olaraq da istifadə oluna bilər. Bu zaman bu söz dilimizə “ixtiyar, iradə, əzm, vəsiyyə, vəsiyyət etmək” kimi bir çox şəkildə tərcümə oluna bilər.

“Stay or go, as you will.” – “Qal ya da get, necə istəsən.”

“My uncle left me some money in his will.” – “Əmim vəsiyyətində mənə bir az pul qoydu.”

“It was God's will.” – “O, Allahın gücü (əzmi) idi.”

“Need” yarı modal feili də, isimlə omonim ola bilər. Bu zaman bu söz ifadə etdiyi modal feilə oxşar mənada istifadə olunur və dilimizdə “ehtiyac” şəklində işlənir.

“Housing and education are the basic needs of children.” - “Yaşayış və təhsil uşaqların əsas ehtiyaqlardır.”

Modal feillər və onların ekvivalentlərinin leksik xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən onların sinonimik xüsusiyyətlərini vurğulamaq lazımdır. Başqa sözlərdə də olduğu kimi bu sinonimlik nisbi xarakter daşıyır. Yəni, əgər iki söz və ya ifadə nisbi sinonimlədirsə, deməli onlar hər zaman, bütün kontekstlərdə bir-birlərini əvəz edə bilmirlər.

Ekvivalentlərdən bəhs edərkən qeyd etmişdik ki, modal feillər işlənmə bilmədiyi məqamlarda onların ekvivalentləri ortaya çıxır və işlənməyə başlayır. Müasir ingilis dilində modal feillərin ekvivalentlərinin işlənməsi geniş vüsət almış, onların istifadəsi artıq modal feilləri də keçməyə başlamışdır. Lakin modal feillərin ekvivalentləri heç də hər zaman modal feillərlə eyni mənəni ifadə edə bilmir. Onlar arasında semantik cəhətdən müəyyən fərqlər olur. Bəzi modal feillər və onların ekvivalentləri arasındakı oxşar cəhətlərə nəzər salaq.

“Must” və “To have to”

Bu iki modal ifadə semantik funksiyalarına görə öhdəliklərdən, qaydalardan, məsuliyyətlərdən danışarkən istifadə olunur. Dilimizə “-malı,-məli” kimi tərcümə olan bu ifadələr, əslində hər zaman bir-birlərini əvəz edə bilmirlər. Buna görə onların leksik cəhətdən nisbi sinonimik xüsusiyyətləri var. “Must” əsli modalı, danışanın şəxsi fikirlərindən ortaya çıxan öhdəliyi ifadə edir, digər tərəfdən, “have to”, hər şeydən əvvəl, şəxsi olmayan, kənardan yüklənən öhdəliklə bağlı bir fikri ifadə edir.

“He must come.” – “O gəlməlidir.” (Gəlməsi zəruridir.)

“He has to come.” – “O gəlməlidir.” (Onun gəlməsi bağlı bir məcburiyyət var.)

“Have to” əsasən ümumi öhdəlikləri ifadə edir, “must” isə konkret öhdəliklər üçün istifadə olunur.

“I must tell you something about this problem.” – “Bu problemlə bağlı sizə bir şey deməliyəm.”

“I have to see my dentist once a month.” - “Ayda bir dəfə diş həkimimə getməliyəm.”

Əgər cümlədə “have to” işlənərsə, əsas feillə ifadə olunan hərəkətin icrası mütləqdir, və bunu edəcək şəxsə başqa seçim şansı verilmir. “Must” modal feili danışan, özünün qarşısına qoyduğu məqsədlərdən və öhdəliklərdən danışdığı zaman işlənir.

“I must start going to the gym. I have put on weight.” – “İdman zalına getməyə başlamalıyam. Mən kökəlmişəm.”

“I have to prepare a new project in order to get this job.” – “Bu işi əldə etmək üçün yeni layihə hazırlamalıyam.”

Təsdiq halda olarkən aralarındakı fərq o qədər nəzərəçarpan olmasa da, inkar formalarında bu iki modal ifadə tamamilə fərqli mənalar daşıyırlar. Bu zaman “must not” “not have to” dan daha güclü xarakter daşıyır. “Must not” dilimizə “etməməli, olmamalı” kimi tərcümə olunsa da, “not have to” “etməli deyil, olmalı deyil” kimi tərcümə olunur. “Must not” qadağalardan danışarkən istifadə olunur.

“Children must not use this medicine.” – “Uşaqlar bu dərmandan istifadə etməməlidirlər.”

“They said she must not be disturbed out of her rest on any account.” – “Dedilər ki, o öz istirahətindən nə olur olsun narahat edilməməlidir.”

“Not have to” öhdəliyini və ya zərurətin olmadığını ifadə etmək üçün istifadə olunur.

“I have already bought flour to bake some bread. You don’t have to buy any.” – “Mən artıq çörək bişirmək üçün un almışam. Sən almalı deyilsən.”

Qadağalardan bəhs edərkən qeyd etdiyimiz kimi bu 2 modal ifadənin bir-biri ilə heç bir sinonimliyi olmur. “Must” modal feilinin inkar formasına nisbi sinonim olaraq qeyd edə biləcəyimiz modal feil “can” modal feilinin inkar formasıdır. Modal feillərin polisemantikliyindən bəhs edərkən qeyd etdiyimiz kimi, “cannot” modalının işlənmə məqamlarından biri qadağalardır. “Must not” qədər güclü olmasa da “cannot” modalını yaxın mənada işlədə bilərik. Qeyd etmək lazımdır ki, mənə baxımından yaranan bu yaxınlıq sadəcə inkar formaya aiddir.

“You can’t park your bike here.” – “Velosipedini burada saxlaya bilməzsən.”

“You mustn’t park your bike here.” – “Velosipedini burada saxlamamalısan.”

“Must” və “Need”

Həm “must”, həm “need” modal feilləri “bir şey baş verməli” və ya “olmalıdır” kimi mənaları ifadə etmək üçün istifadə olunur. Onların istifadə məqamlarında isə müəyyən fərqlər mövcuddur. “Must”, “need” modalından daha formaldır. “Need” isə vaciblikdən çox lazımlıq mənası daşıyır. Buna görə də “need” daha yüngül öhdəlik bildiren cümlələrdə işlənir. Məsələn,

“I need to clean the plates.” – “Mən boşqabları təmizləməliyəm.”

“I must hand in this project by Friday.” – “Cümə gününə qədər bu layihəni təhvil verməliyəm.”

Aralarında işlənmə məqamlarına və təsir gücünə görə müəyyən fərqlər olsa da bu 2 modal feili nisbi sinonim hesab edə bilərik.

“Should” və “Ought to”

“Should” və “Ought to” arasındakı əsas fərq odur ki, “should” şəxsi nöqtəyindən nəzərdən öhdəlikləri, təklifləri və ya məsləhətləri ifadə etmək üçün istifadə olunur. “Ought to” isə etik cəhətdən düzgün olan öhdəlikləri, təklifləri, məsləhətləri və ya

cəmiyyətin nəzərinə uyğun olaraq düzgün hesab edilən fikirləri ifadə etmək üçün istifadə olunur. “Ought to” daha formal xarakter daşıyan modal feil hesab olunur. Bu səbəbdən “should” modal feilinin istifadəsini həm yazılı, həm də danışiq dilində görə bilərik, lakin “ought to” daha çox yazılı dildə istifadə olunur.

“You should say sorry; he has been offended.” – “Sən gərək üzr istəyəsan, o inciyib.”

“You ought to respect your elder siblings.” – “Sən böyük qardaş-bacılarna hörmət etməlisən.”

Modal feillərdən bəhs edərkən onların linqvistik xüsusiyyətləri nə qədər böyük əhəmiyyət daşıdığı məlum məsələdir. Bütün modal ifadələrin leksik-semantik xüsusiyyətləri, onların işlənmə diapazonunu genişləndirir və tədqiqini bir qədər qəlizləşdirir. Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin daha geniş xüsusiyyətləri qrammatikadan danışarkən qarşımıza çıxır. Bu barədə növbəti yarım fəsildə daha geniş və ətraflı məlumat veriləcək.

2.3. İngilis dilində modal feillərin və onların ekvivalentlərinin qrammatik xüsusiyyətləri

Dildə mövcud olan bütün ifadələr, söz və söz birləşmələri, müxtəlif nitq hissələrinə aid bütün dil vahidləri, dilin spesifikasiyasında özünü müəyyən xüsusiyyətlərin köməyi ilə unikal edir. Modallıq anlayışı da bunlardan biridir. Modallıq adətən modallarla təmsil olunan və hadisəni ifadə edən müddəanın statusu ilə bağlı olan qrammatik kateqoriyadır.

Modal feillər müxtəlif dillərdə modallıq ifadə etmək üçün işlənən, geniş yayılmış, özünəməxsus bir sıra xüsusiyyətləri olan dil vahidlərindən biri hesab olunur. Müasir ingilis dilində modal feillər müstəqil işlənmə bilməyən, konkret hərəkəti deyil, natiqin və ya yazarın həmin hərəkətə olan baxışını ifadə edən dil vahidləridir. Bir çox dil vahidlərindən fərqli olaraq modal feillərin qrammatik xüsusiyyətləri məhduddur. Bu səbəbdən O. Musayev öz əsərlərində modal feillərə “defective verbs”, yəni naqis feillər deyildiyini qeyd edir. [6, s. 182] Devid Kristal “A Dictionary of Linguistics

and Phonetics” adlı əsərində qüsurluluq, naqislik anlayışının ənənəvi dilçiliyə xas olduğunu qeyd edir. O, həmçinin, “qüsurluluq” anlayışının anlaşmazlıq yarada biləcəyini və onun istifadəsindən müasir linqvistikada qaçıldığını da qeyd edir. [30, s. 357]

Modal feilləri naqis edən və onları digər dil vahidlərindən fərqləndirən əsas qrammatik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin işlənməsi zamanı “to” hissəciyinin yeri:

Modal feillərin ən başlıca qrammatik xüsusiyyəti, “ought to” modalından başqa bütün modalların özündən sonra “to” suz məsdər ilə istifadə olunmasıdır. Təkcə “ought to” modal feilinin istifadəsində “to” hissəciyini görürük.

Aşağıdakı nümunələrdə sadəcə “ought to” modalının istifadəsində “to” hissəciyi ilə rastlaşırıq.

“I really ought to walk my cat more. He is overweight.” - “Mən həqiqətən pişiyimlə daha çox gəzməliyəm. O artıq çəkilidir.”

“People should not take off their masks in public places.” - “İnsanlar ictimai yerlərdə maskalarını çıxarmamalıdırlar.”

“You may stay with your friends this weekend.” - “Bu həftə sonu dostlarınızla qala bilərsiniz.”

Modal feillərin ekvivalentlərindən danışarkən isə bu qaydanın tam əksini deyə bilərik. “Had better” modal ekvivalentindən başqa bütün ekvivalentlər (to be supposed to, to have to, to be meant to, to be able to, to manage to, to be allowed/permitted to, to be to) özündən sonra “to” hissəciyinin istifadəsini tələb edir.

Məsələn, verilmiş nümunələrdə yalnız “had better” modal ifadəsinin “to” suz işləndiyini müşahidə edirik.

“It is three o’clock. She had better go now before the traffic gets too bad.” - “Saat üçdür. Tıxac çox pisləşmədən indi getsə yaxşı olar.”

“I won’t be able to work on my tasks.” - “Mən tapşırığımı üzərində işləyə bilməyəcəm.”

“Children have to follow the rules at school.” - “Uşaqlar məktəbdə qaydalara əməl etməlidirlər.”

2. Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin inkarlıq kateqoriyası:

Modal feillər inkarda işlənən zaman köməkçi feillərə ehtiyac duymurlar. Əslində modal feillər olan “can, could, may, must, might, will, would, shall, should” və yarı modal feillər olan “dare, ought to, need” modalları inkarda işlənən zaman “not” inkarlıq hissəciyini qəbul edirlər.

Bütün modal feillərdən fərqli olaraq müasir ingilis dilində “may, might” modalları qısaltma şəklində istifadə olunmur, onlar “may not, might not” şəklində inkar formada işlənirlər. Məsələn,

“You might not recover if you do not take your medicine in time.” – “Dərmanınızı vaxtında qəbul etməsəniz, sağalmaya bilərsiniz.”

“I may not come to the lesson tomorrow as I feel sick.” – “Özümü xəstə hiss etdiyim üçün sabah dərsə gəlməyə bilərəm.”

Əksər modal feillər danışmada qısaltmalar şəklində istifadə olunur:

cannot	can't
could not	couldn't
must not	mustn't
would not	wouldn't
will not	won't
should not	shouldn't
shall not	shan't
ought not to	oughtn't to
dare not	daren't
need not	needn't

Modal feillərin ekvivalentlərinin inkarlıq kateqoriyası isə bir qədər fərqlidir. “To be” nin köməyi ilə düzələn bütün ekvivalentlərinin inkar forması “to be” dən sonra “not” inkar hissəciyinin işlənməsi ilə düzəlir. Məsələn,

“I am not able to inform you about this topic.” – “Bu mövzu haqqında sizə məlumat verə bilmərəm.”

“You are not supposed to be here.” – “Sən burada olmamalısan.”

“She was not obliged to finish these exercises today.” – “O, bu çalışmaları bu gün bitirmək məcburiyyətində deyildi.”

“Tom is not to participate at the meeting.” – “Tom görüşdə iştirak etməyəcək.”

“To manage to” və “to have to” modal ekvivalentləri aid olduğu zaman formasından asılı olaraq “do, does, did, will” köməkçi feilləri vasitəsi ilə inkar formaya salınır. Məsələn,

“She does not have to learn these rules.” - “O, bu qaydaları öyrənməli deyil.”

“She did not manage to learn these rules.” – “O, bu qaydaları öyrənmə bilmədi.”

“They won’t have to repeat the materials if they pass the exams.” – “İmtahanlardan keçsələr, materialları təkrarlamalı olmayacaqlar.”

“Had better” in inkar forması “better” sözündən sonra “not” inkar hissəciyinin qoyulması ilə düzəlir. Məsələn,

“I had better not leave my suitcase here. Someone might steal it.” - “Çamadanımı burada qoymasam daha yaxşıdır. Kimsə onu oğurlaya bilər.”

“You had better not tell your mum about the broken vase – she’ll go crazy!” – “Sən yaxşı olar ki, anana qırılan vaza haqqında deməyəsən - o, dəli olacaq!”

3. Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin sual cümlələrində işlənməsi:

Əsli və ya yarı modal feil olmasından asılı olmayaraq, bütün modal feillər sual cümlələrində işlənərkən heç bir köməkçi feilə ehtiyac duymur. Belə ki, modal feilləri cümlədə sual vermək üçün istifadə etmək istəyiriksə, onları mübtədadan əvvələ keçirmək kifayətdir. Məsələn,

“Could anyone help me?” – “Kimsə mənə kömək edə bilərmi?”

“Can the students use dictionaries during the dictation tasks?” - “Şagirdlər imla tapşırıqlarını yerinə yetirərkən lüğətlərdən istifadə edə bilərlərmi?”

“May he visit you every Sunday?” – “O, hər bazar günü sizə baş çəkə bilərmi?”

“Should I do sport after a tiring day?” – “Yorucu bir gündən sonra idman etməliyəmmi?”

“Will you see him after the meeting?” – “Görüşdən sonra onu görəcəksən?”

“Would you help me to carry these heavy boxes?” – “Bu ağır qutuları daşımaqda mənə kömək edərdinizmi?”

“Shall I open the window? It is stuffy.” - “Pəncərəni açma bilərəm? Havasızdır.”

Əksər hallarda modal feillərin sual halda istifadə olunması, cümləyə müəyyən qədər nəzakətlik və alicənablıq qatır. Xüsusən təklif, xahiş və ya tələb zamanı modal feillərin sual cümləsində işlənməsi, nitqimizi daha nəzakətli edir.

Modal feillərdən “must, might” əsli modallarının ümumi sual cümlələrində işlənməsinə digər modal feillərə nisbətə daha az, hətta nadirən rast gəlinir. Bu modalların ümumi sual cümlələrində işlənməsi müasir ingilis dilindən çox qədim ingilis dilinə daha yaxındır. Lakin müasir ingilis dilində ehtimallardan danışarkən “might” modal feilinin xüsusi sual cümlələrində işləndiyini görürük.

Məsələn,

+ I guess, someone is calling.

-No, it's too late. Who might call us at midnight?” -

+ Deyəsən, kimsə zəng edir.

-Yox, çox gecdir. Gecə yarısı bizə kim zəng edə bilər?”

Modal feillərin ekvivalentlərinin sual cümlələrində istifadə olunması, onların inkarlıq kateqoriyasında işlənməsi ilə oxşarlıq təşkil edir. “To be” nin köməyi ilə düzələn bütün ekvivalentlərinin sual forması “to be” nin müvafiq zamana görə dəyişməsi (am, is, are, was, were, will be) ilə düzəlir. Bu zaman modal ekvivalentin özündə heç bir dəyişiklik olmur. “To manage to, to have to” modal ifadələri isə zamana görə dəyişən köməkçi nitq hissələri vasitəsi (do, does, did, will) ilə düzəlir. Bu zaman “manage” və “have” sözləri olduğu kimi qalır.

Məsələn,

“Had better” in sual forması cümlənin mübtədasının və “had” in yeri dəyişməklə düzəldilir. Bu struktur “should” ilə eyni olsa da daha rəsmi xarakter daşıyır.

“Had I better speak to him first before I send this form off?” - “Bu formanı göndərməzdən əvvəl onunla danışsam yaxşıdır?”

“Had better” in inkar məzmunlu sual cümlələrində işlənməsi, “not” hissəciksiz sual cümlələrindən daha çox yayılmışdır.

“Hadn’t we better call the teacher and tell him about the situation?” – “Yaxşı olmazdı ki, müəllimə zəng edib vəziyyəti ona danışaq?”

“Hadn’t you better switch your laptop off? It might overheat if you leave it on for long hours.” - “Laptopunuzu söndürməyiniz daha yaxşı deyilmi? Onu uzun saatlar açıq qoysanız, həddindən artıq istiləşə bilər.”

Modal feillərdən bəhs edərkən Liles qeyd edir ki, ingilis dilində modal feillər ona görə vacibdir ki, onlar cümlədə zaman göstəricisi olaraq da çıxış edirlər. Buradan yola çıxaraq modal feillərin müxtəlif zamanlarda istifadə olunduğunu deyə bilərik.

4. Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin sadə keçmiş zaman kateqoriyası:

Modal feillərin funksiyalarından da danışarkən qeyd etdiyimiz kimi, əsl modal feillərin keçmiş zaman formaları olduqca çox işlənir. Aşağıdakı nümunələrdən məlum olur ki, “could” modalı “can”in, “might” modalı “may”in, “would” modalı “will”in sadə keçmiş zamanını ifadə edir.

“They cannot fill in the blanks without their teachers help.” - “Onlar müəllimlərinin köməyi olmadan boşluqları doldura bilməzlər.”

“They could not fill in the blanks without their teachers help.” - “Müəllimlərinin köməyi olmadan boşluqları doldura bilməzdilər.”

“May I see the paintings?” I asked. - “Rəsmlərə baxa bilərəmmi?” Soruşdum.

“I asked if I might see the paintings.” - “Rəsmlərə baxa bilərdim mi deyər soruşdum.”

“She will never help her classmates as she is jealous of everyone in her class.” - “O, sinif yoldaşlarına heç vaxt kömək etməyəcək, çünki sinifindəki hər kəsi qısqanır.”

*“She would never help her classmates as she is jealous of everyone in her class”-
“O, sinif yoldaşlarına heç vaxt kömək etməzdi, çünki sinifindəki hər kəsi qısqanır.”*

Verilmiş nümunələrdə istifadə olunan modal feillər rahatlıqla keçmiş zamanda istifadə oluna və eyni mənanı ifadə edə bildiyi halda, bəzi modal feillər sadə keçmiş zamanda istifadə olunmur. Məsələn, aşağıdakı cümlələrin hər ikisində “take some pills” ifadəsinə məsləhət mənası qatmaq üçün modal feillərdən istifadə edə bilərik. Lakin ikinci cümlə keçmiş zamanda olduğundan “should” modalını sadə keçmiş zamanda istifadə edə bilmirik. Əvəzində, onun “to be supposed to” ekvivalentindən istifadə edirik.

“You should take some pills if you have a headache.” – “Başın ağrıyarsa, gərək bir neçə həb qəbul edəsən.”

“You were supposed to take some pills if you had a headache.” – “Başın ağrıyırdısa, bir neçə həb qəbul etməli idin.”

Ümumiyyətlə, modal feillərin bütün ekvivalentləri modal feillərin özlərindən daha rahat keçmiş zamanda istifadə oluna bilirlər. Əksər ekvivalentlər “to be” ilə düzəldiyindən onların zamana görə dəyişməsi “was, were” şəklində olur.

“Nobody was able to answer his questions.” – “Heç kim onun suallarına cavab verə bilmədi.”

“The rebellions were obliged to stay in the prison for 2 weeks.” – “Üsyançılar 2 həftə həbsxanada qalmaq məcburiyyətində qaldılar.”

“You were supposed to help your peers.”- “Siz həmyaşıdlarınıza kömək etməli idiniz.”

“Everything was meant to be done by the midnight.” - “Hər şeyin gecə yarısına qədər edilməsi nəzərdə tutulmuşdu.”

Digər ekvivalentlər isə, (to have to, to manage to) “to be” nin köməyi olmadan, öz hesablarına zamana görə dəyişə bilirlər. “To have to” modal ekvivalenti təsdiq formada “had to”, inkar formada “did not have to” kimi, “to manage to” modal ekvivalenti isə təsdiq formada “managed to”, inkar formada isə “did not manage to” kimi işlənir.

Məsələn,

“People had to wait their turns in order to buy some meat in the Soviet Union.” – “Sovet İttifaqında insanlar ət almaq üçün növbələrini gözləməli idilər.”

“We did not have to wear masks before the pandemic.” – “Pandemiyadan əvvəl maska taxmaq məcburiyyətində deyildik.”

“They managed to get here on time.” - “Onlar bura vaxtında çatdı bildilər.”

“He did not manage to save enough money to buy a car.” – “Maşın alacaq qədər pul yığa bilmədi.”

5. Modal feillərin gələcək zaman kateqoriyası:

Əsli və ya yarı modal feil olmasından asılı olmayaraq, heç bir modal feilin gələcək zaman forması olmur. Gələcək ideyası modal feillərin indiki zaman formalarının gələcəyə aid kontekstdə işlənməsi və zaman zərflərinin köməyi ilə ifadə olunur.

“Can she go there tomorrow?” – “O, sabah oraya gedə bilərmi?”

Bu üsuldən istifadə etmək hər zaman əlverişli olmadığından, gələcək məzmunlu hərəkətlərdən bəhs onların ekvivalentlərindən istifadə etməli oluruq.

“Can” modalının gələcək zamandakı ekvivalenti “to be able to” dur. Bu zaman “to be”, “shall be” və “will be” olaraq dəyişir. Müasir ingilis dilində, artıq birinci şəxsdə “will be” nin istifadəsi daha çox yayılsa da bədii əsərlərdə “shall be” variantını görürük.

“I shall surely be able to get on with her.” – “Mən onunla əlbəttə yola gedə biləcəyəm.” [54]

“Everybody will be able to get certificates by taking part at this training.” - “Hər kəs bu təlimdə iştirak etməklə sertifikat əldə edə biləcək”.

“Must” modal feilinin gələcək zamandakı ekvivalenti “to have to” dur. Bu zaman “have to” dan qabaq “will” və ya “shall” köməkçi feillərindən istifadə edirik.

“Knitting, sewing, reading, writing, ciphering, will be all you will have to teach.” – “Toxuculuq, tikiş, oxumaq, yazmaq, şifrələmə, öyrətməli olduğunuz hər şey olacaq.”

“Russian politicians will have to solve the results of current war in the future.” – “Rusiya siyasətçiləri indiki müharibənin nəticələrini gələcəkdə həll etməli olacaqlar.”

“Should” modal feilinin gələcək zamandakı ekvivalenti “to be supposed to” dur.

“You will be supposed to learn English, after getting this job.” – “Bu işə girdikdən sonra ingilis dilini öyrənməli olacaqsınız.”

“She is going to move to Canada. She will be supposed to hire a house to accommodate there.” - “O, Kanadaya köçmək niyyətindədir. O, orada yerləşmək üçün ev tutmalı olacaq.”

“May” və “might” modal feilləri icazə bildirərkən, onu gələcək zamanda işlətmək üçün “to be permitted to” və “to be allowed to” ekvivalentlərindən istifadə edirik. Bu zaman istifadə edəcəyimiz ekvivalentlərdən qabaq “will” və ya “shall” köməkçi feillərindən istifadə edirik.

“I hope we will be allowed to take off our masks in summer.” – “Ümid edirəm ki, yayda maskalarımızı çıxarmağa icazə veriləcək.”

“Nobody will be permitted to speak without permission at that conference.” – “Həmin konfransda heç kimin icazəsiz çıxışına icazə verilməyəcək.”

6. Modal feillərin və onların ekvivalentlərinin “-s, -es” ilə işlənməsi:

Modal feillərin hansı şəxslə işlənməsindən asılı olmayaraq, onlardan sonra heç vaxt “-s, -es” istifadə olunmur. Bu, modal feillərin əsas feillərdən nə dərəcə fərqlənən, eyni zamanda qrammatik cəhətdən köməkçi feillərə nə dərəcə yaxın dil vahidləri olmasının ən gözəçarpan xüsusiyyətlərindən biridir.

Modal feillərdən fərqli olaraq, müasir ingilis dilində, indiki sadə zamanda işlənən əsas feillərdən sonra 3-cü şəxsin təkində mütləq şəkildə istifadə olunan “-s, -es” şəkilçisini modal feillərin ekvivalentlərində də görə bilirik.

Bu ekvivalentlərə “to manage to” və “to have to” modal ekvivalentləri aiddir. Bu modal ifadələr 3-cü şəxsdə işlənərkən, qeyd olunmuş şəkilçinin müvafiq halı ilə işlənməlidirlər. Bu zaman “manage” feili “manages”, “have” feili isə kökdən dəyişib, “has” kimi istifadə olunur.

Məsələn,

“*Oh, no! I wish it did. She has to answer to Mr. Brocklehurst for all she does.*” -
 “*Oh, yox! Kaş ki, olsun. O, bütün etdiklərinə görə cənab Broklhörstə cavab verməlidir.*” [54]

“*He always manages to complete his homework on time.*”- “*O, həmişə ev tapşırıqlarını vaxtında yerinə yetirməyi bacarır.*”

7. Modal feillərin vasitəli və vasitəsiz nitqdə istifadə olunması:

Müxtəlif cümlələri vasitəli nitqdən vasitəsiz nitqə çevirdiyimiz zaman müxtəlif dəyişikliklər etməli oluruq. Əgər vasitəli nitqdə verilmiş cümlədə indiki zamanda işlənmiş modal feil varsa, onu vasitəsiz nitqdə sadə keçmiş zamanla əvəzləyirik.

Bəzən elə hallar olur ki, cümləni vasitəsiz nitqə çevirdiyimiz zaman, modal feili dəyişmirik. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, “must, ought to” kimi sadə keçmiş zamanda işləmə bilməyən modal feillər mövcuddur və dəyişmələr etdiyimiz zaman onları olduğu kimi saxlamalıyıq. Məsələn,

“*He said: “I ought to help my grandfather.”*” – “*O dedi: “Mən babama kömək etməliyəm.*”

“*He said he ought to help his grandfather.*” – “*O dedi ki, babasına kömək etməlidir.*”

“*John said: “I must pay my fine.”*” – “*Con dedi: “Mən cəriməmi ödəməliyəm.”*”

“*John said he must pay his fine.*” – “*Con dedi ki, cəriməsini ödəməlidir.*”

8. Modal feillərə deytkik cəhətdən baxış:

Filmor deyksisdən bəhs edərkən proksimal və distal adlı 2 əsas işarə sisteminin adını çəkir. Danışan indiki zamana və mövcud yerə yaxın olarsa istifadə olunmuş deyksis proksimal, uzaq olarsa isə distal adlanır.

Məsələyə modal feillər aspektindən yanaşsaq deyə bilərik ki, “shall”, “can” və “will” modalları proksimal, “should”, “could” və “would” modalları isə distal adlana bilər. Məlumdur ki, modal feillərə zaman kateqoriyası cəhətdən yanaşmaq mümkündür. “Shall” və “will” modal feilləri temporal xarakter daşımadıqlarından indiki və gələcək zamana daha yaxın olurlar. Bu səbəbdən də deytkik nöqtəyindən yanaşdıqda onları proksimal adlandırırıq. Bunun əksinə, “should”, “could” və “would” isə keçmiş zaman və ya hipotetik xarakterli olduqlarından onları distal

adlandırırıq. Aşağıdakı cümlələrdə modal feillərin proksimal və distal deyxislə əlaqəsini görmək mümkündür.

“You crying! Think what you would say to me, if the places were changed, and if those tears were mine.” – “Sən ağlayırsan! Əgər yerlər dəyişilsəydi, o gözyaşları mənim olsaydı, düşün, mənə nə deyərdin?” [28, s. 177]

“Nothing could console and nothing could appease her.” – “Heç nə onu təsəlli edə və sakitləşdirə bilməzdi/bilmədi.” [20, s. 118]

“He should have brought all the documents by Friday.” – “O, cümə gününə qədər bütün sənədləri gətirməli idi.”

“Should” və “could” modal feillərini bəzən bu anlayışlardan kənar da tutmaq lazım gəlir. “Should” modal feili məsləhət, “could” modal feili isə nəzakət bildirdikdə onları distal adlandırmaq elə də düzgün deyil. Çünki bu iki halda modal feillər mövcud vəziyyətlə bağlı olur, hipotetik və ya keçmiş zaman mənası daşımır. Məsələn, verilmiş cümlələrdə 2 müxtəlif situasiya görürük:

“Could you sign these documents?” – “Bu sənədləri imzalaya bilərsiniz?”

“You should drink warm tea with ginger.” – “Sən gərək zəncəfilli ilıq çay içəsən.”

1-ci cümlədə işlənmiş “could” modalı, istək, xahiş xarakterli olduğundan cümləyə nəzakət qatmaq məqsədi ilə işlədilib. 2-ci cümlədə istifadə olunmuş “should” modalı isə cümləyə məsləhət mənası qatır. Hər iki cümlədəki modal feillər mövcud vəziyyətlə bağlıdır və bu səbəbdən deyktik cəhətdən onları distal hesab edə bilmərik.

Əsas feillərdə olub modal feillərə xas olmayan xüsusiyyətləri ümumiləşdirdikdə bu fikirlər ortaya çıxır:

- Modal feillərin “infinitive, gerund, participle” kimi təsriflənməyən formaları olmur.
- Əksər modal feillər rahatlıqla sadə keçmiş zamanda istifadə olunsalar da, bu bütün modal feillərə aid edilə bilməz.
- Modal feillərin gələcək zaman forması olmur.

- Əsas feillərdən fərqli olaraq modal feillər 3-cü şəxsin təkində “-s, -es” şəkilçisini qəbul etmirlər.
- Modal feillər özləri də bir növ köməkçi feil sayıldığından onların sual və inkar formalarını yaratmaq üçün digər köməkçi feillərə ehtiyac duyulmur.

Yuxarıda qeyd edilmiş xüsusiyyətlərin hər birinə ayrılıqda nəzər saldıqda görürük ki, modal feillərin naqis və ya qüsurlu feil olaraq adlandırılmasının altında müxtəlif səbəblər dayanır və modal feillər əsas feillərdən tamamilə fərqlənən, dildə ayrı bir mövqe tutan dil vahidləridir.

NƏTİCƏ

“Müasir ingilis dilində modal feillər və onların ekvivalentlərinin leksik-qrammatik xüsusiyyətləri” adlı dissertasiyada müxtəlif elmi ədəbiyyatlar nəzərdən keçirildikdən və lazımi təhlillər və araşdırmalar aparıldıqdan sonra aşağıdakı nəticəyə gəlinmişdir:

1. Əsas feillə ifadə olunmuş fikrə, danışanın yüklədiyi məna və müxtəlif çalarlar qatmaqda istifadə olunan modallıq ingilis dilində daha çox modal feillər və onların ekvivalentləri hesabına yaranır.
2. Modal feillərin əsas funksiyası modallıq ifadə etmək olsa da, bundan əlavə onların müxtəlif mənalar ifadə edən, onun çoxmənalı olmasında mühüm rol oynayan semantik funksiyası və ünsiyyətlə birbaşa əlaqədə olan, xüsusən şifahi nitqdə və ya dialoqlarda qarşımıza çıxan pragmatik funksiyası mövcuddur.
3. Modal feillərin semantik funksiyasının rəngarəngliyinin ortaya çıxmasında mühüm rol oynayan əsas amil modallığın 3 əsas növü olan “epistemik”, “deontik”, “dinamik” modallıqdır. Bu çalarlar modal feillərin işlənmə üsullarını müəyyən edir, bununla da lazımi funksiyalar ortaya çıxır.
4. Görkəmli dilçilərin verdiyi bölgüləri təhlil edib onu müasir ingilis dili ilə əlaqələndirdikdən sonra deyə bilərik ki, modal feillər əsli (can, could, may, must, might, will, would, shall, should) və yarı modal feillər (dare, ought to, need) olmaqla 2 yarıqrupa ayrılır.
5. Modal feillər vahid, ikili və keçmiş zaman olmaqla 3 əsas konsepsiyada istifadə olunurlar. Bu konsepsiyalar modal feillərin polisemantik olub-olmamasını müəyyən edir və eyni zamanda bəzi qrammatik xüsusiyyətlərini ortaya çıxarır.
6. Modal feillərin ekvivalentləri, həm ayrılıqda həm də modal feillərin işlənmə bilmədiyi məqamlarda işlənir və əsas feilə modallıq anlayışı yükləyir.
7. Modal feillər və onların ekvivalentləri linqvokulturoloji cəhətdən dil və mədəniyyətin vəhdətindən ortaya çıxan müxtəlif özəlliklər daşıyır. Bu

- xüsusiyyətlər dilin xalqın anlayış tərzindən, sosial həyatından, insanların cəmiyyətdə rolundan, siyasətdə və mediada ortaya çıxan aktual məsələlərdən ortaya çıxır.
8. Modal feillər və onların ekvivalentləri hər zaman bir-birini əvəz edə bilmirlər. Bu səbəbdən modal feillər və onların bəzi ekvivalentləri nisbi sinonimlik təşkil edirlər.
 9. Modal feillər, əsas nitq hissələri ilə omonimlik təşkil edir. (can, will, may, must, need, might)
 10. “Must” modal feili həm də prefiks kimi söz düzəltmədə də istifadə olunur.
 11. Modallıq, qrammatik kateqoriya olduğundan modal feillərin qrammatik xüsusiyyətlərinin sayı digər linqvistik xüsusiyyətlərə nəzərən üstünlük təşkil edir.
 12. Modal feillər deyktik cəhətdən proksimal və distal ola bilirlər. Bu zaman onlara zaman kateqoriyasına nəzərən yanaşmaq lazım gəlir.
 13. Modal feillərin qüsurlu feillər adlanmasının altında bir sıra səbəblər yatır. Bunlara aşağıdakılar aiddir:
 - a) Modal feillər əsas feillərdən fərqli olaraq zamana görə rahatlıqla dəyişə bilmirlər. Buraya xüsusilə, davamedici, gələcək və sadə keçmiş zaman aiddir.
 - b) Modal feillər sual cümlələrində köməkçi feillər olmadan, öz hesablarına işlənilir.
 - c) Modal feillərin inkarlıq kateqoriyası mövcuddur və bu inkar formalardan ortaya çıxan qısaltmalar da dildə öz əksini tapır.
 - d) Modal feillər işləndiyi şəxsdən asılı olmayaraq heç bir suffiks qəbul etmirlər. Bu da onların əsas feillərdən struktur olaraq ən böyük fərqi göstərir.
 - e) Modal feillərin “gerund, infinitive, participle” kimi təsriflənməyən formaları olmur. Bu da onların istifadəsini əsas feillərlə müayisədə limitli edir.
 - f) “Ought to” modal feilini çıxarmaqla, digər modal feillərin heç biri “to” hissəciyi ilə işlənmir.
 14. Modal feillərinin ekvivalentlərinin bir sıra qrammatik xüsusiyyətləri vardır:

- a) “Had better” modal ekvivalentini çıxmaqla, digər modal ekvivalentlərin hər biri “to” hissəciyi ilə işlənir.
- b) Modal feillərin ekvivalentlərinin inkar kateqoriyası “to be” və müvafiq köməkçi feilin “not” hissəciyi ilə işlənməsi hesabına düzəlidir.
- c) Modal feillərin ekvivalentlərinin sual cümlələrdə “to be” və müvafiq köməkçi feilin cümlənin əvvəlinə keçirməklə işlənir.
- d) Modal feillərdən fərqli olaraq onların 2 ekvivalenti “-s,-es” şəkilçisi işlənə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Cahangirov F.F., İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur - semantik tədqiqi. Bakı: Elm, 2005, 281 səh.
2. Məmmədova M.H., Yunusov D.N., İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2011, 448 səh.
3. Qaraşova Y.M, İngilis dilində “Should” modal feilinin qrammatik xüsusiyyətləri // Filologiya məsələləri, № 6, Bakı, 2012, səh. 259-265.
4. Qaraşova Y.M, İngilis dilində modal feillərin təsriflənmə xüsusiyyətləri // Dil və ədəbiyyat, nəzəri, elmi-metodik jurnal, № 2(34), Bakı, 2002, səh. 23-24.
5. Türksevər (Musayev) O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Maarif, 1979, 360 səh.
6. Türksevər (Musayev) O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 2007, 579 səh.
7. Veysəlli F. Diskurs təhlilinə giriş. Bakı: Təhsil, 2010, 155 səh.

Rus dilində

8. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке, исследование по русской грамматике, Москва, Наука, 1975, 57 стр.
9. Виноградов В.В. Теоретическая грамматика английского языка, Москва, Высшая Школа, 1988, 525 стр.
10. Грамматические особенности модального глагола will в английском языке // Ученые записки Таврического Национального Университета им. В.И.Вернадского, Т. 26 (65), № 1, ч. 1. Филология, социальные коммуникации. Симферополь, 2013, стр. 515-518

11. Долинская Л.Д. Лексико-синтаксический способ выражения модальности в связи с функциональной перспективой и ритмической организацией текста, Дисс. Канд. Фило. Наук 1976, 126 стр.
12. Каушанская В.Л. и др. Грамматика английского языка, Ленинград, Просвещение, 1963, 319 стр.
13. Маслова В. А., Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений., М.: Издательский центр: Академия, 2001. 208 стр. Раевская Н.М. Современная грамматика английского языка, Киев, 1976, 304 стр.
14. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык, Москва, Высшая Школа, 1998, 319 стр.
15. Шахова Н.И., Рейнгольд В.Г, Ещё один подход к модальным глаголам // Чтение, Перевод, Устная речь, Л.: Наука, 1977. С. 35-78.
16. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Волгоград: Перемена, 2000, 368 стр.
17. Шувалов Б.Б., Модальные слова в современном английском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук/ Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена.Л., 1953, 18 с.

İngilis dilində

18. Aarts, 2011; Bache, 2000; Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S. & Finegan E., The Longman Grammar of Spoken and Written English, London: Pearson Education, 1999, 1204 p.
19. Anderson J. Some Proposals Concerning the Modal Verb // A.J. Mc. Intosh A. and Palsson H. Edinburgh Studies in English and Scots. — L.: Longman, 1971, 247 p.
20. Austen J., Pride and Prejudice, New York: Global Grey, 2018, 357 p.
21. Bloor, Thomas and Bloor, Meriel, The Functional Analysis of English: A Hallidayan Approach. New York: Arnold, 1995, 278 p.

22. Bouma L. On contrasting the Semantics of Modal Auxiliaries of German and English // *Lingua*. 1975. - v.37. - № 4.
23. Bybee, Coan, *The Semantic development of past tense modals in English, Modality in Grammar and Discourse*, 1995, p. 503-517.
24. Bybee, J., Fleischman, S., 1995. Modality in grammar and discourse: An introductory essay. In: Bybee, J., Fleischman, S. (Eds.), *Modality in Grammar and Discourse*. Benjamins, Amsterdam, p. 1–14.
25. Carter & McCarthy, *Cambridge grammar of English: A comprehensive guide: Spoken and written English grammar and usage*. Cambridge, UK, 2006, 638 p.
26. Chen, P. (2014). *Comparative Analysis of the Modality of Public Service Advertisements and Commercial Advertisements*. Chang An University.
27. Coates, Jennifer, *The semantics of the modal auxiliaries*, London: Croom Helm, 1983, 259 p.
28. Collins W., *The woman in White*, Canada: The Project Gutenberg EBook, 2014, 651 p.
29. Cook, K. S., & Emerson, R. M., *Power, Equity and Commitment in Exchange Networks*. *American Sociological Review*, 1978, 43, p. 721-739
30. Crystal D., *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, New Jersey: Blackwell Publishing, 1980, 525 p.
31. Fraser, B. "Perspective on politeness". *Journal of Pragmatics*, 14 (2), 1990, p. 219–236.
32. Halliday M.A.K. *Function diversity of language as seen from a consideration of modality and Mood in English*, *Foundations of Language*, Volume 6, New York Publishers, 1970, p. 322-361
33. Halliday M.A.K. *Function diversity of language as seen from a consideration of modality and Mood in English*, *Foundations of Language*, Volume 6, New York Publishers, 1970, p. 322-361.
34. Halliday M.A.K., *Linguistic Studies of Text and Discourse*. London: Continuum/Bloomsbury Academic, 2002,

35. Hinkel, Eli., The Use of Modal Verbs as a Reflection of Cultural Values, *TESOL Quarterly* 29 (2), 1995, p. 324-341
36. Imre, A., A Logical Approach to Modal Verbs 1 Can and Could. *Acta Universitatis Sapientiae: Philologica*, 9, 2017, 125-144.
37. J. Gueron and J. Lecarme (eds.), *Time and Modality*, London: Springer, 2008, p. 143–172.
38. Jahangirov F.F., *Modality in English: Semantic, pragmatic and psycholinguistic approaches*. Islamic Republic of Iran Tabriz, Sarab University, Akhtar Publication, 2003, 201 p.
39. Khalilova L., *Analizing English Modals*, “Elm və təhsil”, Bakı, 2016, 178 p.
40. Kratzer, A., 1991. Modality. In: von Stechow, A., Wunderlich, D. (Eds.), *Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. De Gruyter, Berlin, p. 639–650.
41. Palmer F.R. *Mood and Modality*, Second edition, Cambridge University Press, 2001, 236 pp.
42. Palmer F.R., *A Linguistic Study of the English Verb*, 1986, Longman, 199 p.
43. Parrott, M., *Grammar for English Language Teachers*, London: Cambridge University Press, 2000, 477 p.
44. Perkins M. *Modal expressions in English*, London: Cambridge University Press, 1983, 236 p.
45. Steinbeck J., *East of Eden*, Edinburgh: Pearson Education Limited, 2001, 101 p.
46. Swan, M., *Practical English Usage* 3rd ed., Oxford University Press, 2005, 684 p.
47. Swan, Toril and Westvik, Olaf Cansen. *Modality in Germanic Languages; historical and comparative perspectives*, Berlin, and New York, 1997, 521 p.
48. Walton A. *The Pragmatics of the English modal verbs*, London: University of London, 1988, 532 p.
49. Warner A. *English auxiliaries. Structure and history*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, 416 p.

50. Wilde O., The Picture of Dorian Gray, the US: Dover Thrift Editions, 2017, 165 p.

İnternet saytları

51. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/had-best>
52. <https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/modality-meanings-and-uses>
53. https://doi.org/10.1007/978-0-387-76332-3_7
54. <https://en.wikipedia.org/wiki/Equivalence>
55. <https://gutenberg.org/ebooks/1260>
56. <https://obamawhitehouse.archives.gov>
57. <https://www.bbc.com/news/explainers-52530518>
58. <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/community/schools-childcare/k-12-guidance.html>
59. <https://www.euro.who.int/en/media-centre/sections/statements/2022/statement-two-years-on,-we-could-be-entering-a-new-phase-in-the-pandemic-with-plausible-hope-for-stabilization,-yet-too-early-to-drop-our-guard>
60. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/have%20to#:~:text=I%20have%20to%20remember%20to,%22is%20not%20allowed%20to.%22>
61. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/modal%20auxiliary#:~:text=A%20modal%20verb%20changes%20the,should%2C%20will%2C%20and%20would>
62. <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=111889#return1>
63. <https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2017/sep/19/annotated-guide-to-donald-trumps-united-nations-speech>
64. <https://www.theguardian.com/us-news/video/2020/nov/08/joe-biden-election-victory-speech-in-full-video>
65. <https://www.unicef.org/serbia/en/take-care-yourself-time-covid-19-outbreak>